

GJENOPPTAKELSE AV STRAFFESAKER

Med særlig vekt på Kommisjonen for gjenopptakelse av
straffesaker

Kandidatnummer: 379

Veileder: Ragnhild Hennum

Leveringsfrist: 27.november 2006

Semester: H 2006

Til sammen 17982 ord

27.11.2006

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1	Tema	1
1.2	Avgrensning og begrepsavklaring	2
1.3	Bakgrunn og hensikt	3
1.4	Historisk perspektiv	4
1.4.1	De sentrale endringene	5
1.5	Andre lands ordninger	9
1.5.1	En sammenlikning	12
1.6	Rettskildebildet og metode	12
1.7	Den videre fremstilling	14
<u>2</u>	<u>GJENOPPTAKELSESKOMMISJONEN</u>	<u>16</u>
2.1	Ny kontra tidligere gjeldende rett	16
2.2	Organisasjon og sammensetning	17
2.3	Gjenopptakelseskommisjonen – et forvaltningsorgan	19
2.4	Overprøving av Gjenopptakelseskommisjonens avgjørelser	21
<u>3</u>	<u>HVA KAN BEGJÆRES GJENOPPTATT OG HVEM KAN BEGJÆRE GJENOPPTAKELSE</u>	<u>24</u>
3.1	Hva kan begjæres gjenopptatt	24
3.2	Hvem kan begjære gjenopptakelse	25

<u>4</u>	<u>VILKÅR FOR GJENOPPTAKELSE</u>	<u>27</u>
4.1	Straffeprosessloven § 390	28
4.2	Straffeprosessloven § 391	29
4.2.1	§ 391 nr.1.	29
4.2.2	§ 391 nr.2.	30
4.2.3	§ 391 nr. 3.	32
4.3	Straffeprosessloven § 392	34
4.4	Straffeprosessloven § 393	37
4.5	Praksis fra Kommisjonen	38
<u>5</u>	<u>BEHANDLINGEN AV BEGJÆRINGER OM GJENOPPTAKELSE AV STRAFFESAKER</u>	<u>40</u>
5.1	Foreløpig prøving	40
5.2	Begjæringer som ikke forkastes	42
5.3	Veilednings – og utredningsplikt	43
5.3.1	Veiledningsplikt	43
5.3.2	Utredningsplikt	43
5.3.3	Virkemidler	47
<u>6</u>	<u>ETTERKONTROLL AV REGLENE OM GJENOPPTAKELSESKOMMISJONEN</u>	<u>52</u>
<u>7</u>	<u>BETYDNINGEN AV OPPRETTELSEN AV GJENOPPTAKELSESKOMMISJONEN</u>	<u>55</u>
7.1	Tallmateriale	55
7.1.1	Tiden før og etter opprettelsen av Gjenopptakelseskomisjonen	55
7.1.2	Antall begjæringer	55
7.1.3	Antall saker som har blir gjenopptatt	57

7.1.4	Resultatet etter ny behandling ved domstolene	58
8	<u>VURDERING OG KONKLUSJON</u>	60
9	<u>LITTERATURLISTE</u>	64
9.1	Bøker, artikler mm.	64
9.2	Elektroniske kilder	65
9.3	Forarbeider	66
9.4	Lover	67
9.5	Muntlige kilder	67
9.6	Rettspraksis	68
9.7	Avgjørelser fra Gjenopptakelseskommisjonen	68

1 Innledning

1.1 Tema

Temaet for oppgaven er gjenopptakelse av straffesaker sett i lys av opprettelsen av Kommissjonen for gjenopptakelse av straffesaker.¹

Muligheten for gjenopptakelse er en viktig rettssikkerhetsgaranti og er en erkjennelse av muligheten for feil avgjørelser og de skadevirkninger det innebærer. Gjenopptakelse av en straffesak innebærer ny behandling av saken i domstolene og kan skje både til gunst og skade for siktede.

Gjenopptakelsesinstituttet har de senere år vært gjenstand for en rekke lovendringer. Ved revisjon av Lov 22.mai 1981 nr 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)² kap. 27 ble Gjenopptakelseskommissjonen opprettet ved lov 5. juni 2001 nr. 63. Lovendringen trådte i kraft 1.januar 2004, og fremstillingen vil i stor grad ha denne lovendringen som utgangspunkt.

Ved opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen ble i all hovedsak ikke de materielle vilkårene for gjenopptakelse av straffesaker endret.³ Den sentrale endringen var at myndigheten til å avgjøre begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker ble flyttet fra domstolene til en uavhengig kommisjon. I den forbindelse ble flere av saksbehandlingsreglene endret.

¹ Heretter omtales Kommissjonen for gjenopptakelse av straffesaker som Gjenopptakelseskommissjonen eller bare Kommissjonen.

² I oppgaven vil bestemmelser fra straffeprosessloven kun betegnes med paragraf uten lovens navn foran, unntatt der hvor det er nødvendig for sammenhengen.

³ Straffeprosessloven § 391 nr.2 ble endret og fikk et tillegg, se kapittel 1.4.1 og 4.2.2.

I fremstillingen vil de bestemmelser som omhandler Gjenopptakelseskommisjonens organisasjon og arbeid stå sentralt. Fremstillingen vil også behandle i hvilken grad dagens bestemmelser avviker fra tidligere gjeldende rett og hvilken betydning endringene har hatt. Det vil i tilknytning til oppgavens tema være en naturlig fortsettelse å vurdere hvorvidt hensynet bak lovendringen er ivaretatt gjennom dagens ordning.

1.2 Avgrensning og begrepsavklaring

Oppgavens tema er gjenopptakelse av straffesaker, og jeg avgrenser med det mot tilsvarende prosess i sivile saker, hvor også gjenopptakelse er en mulighet etter at rettskraftig dom er falt.⁴ Gjenopptakelseskommisjonen behandler kun begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker.

Jeg avgrenser videre mot spørsmål knyttet til grunnlovsmessighet og forholdet til menneskerettighetene. Dette gjelder både i forhold til gjenopptakelse generelt, samt dagens ordning hvor avgjørelsesmyndigheten er lagt til et forvaltningsorgan. Spørsmålet er drøftet utførlig i forarbeidene,⁵ og det legges til grunn at gjeldende rett ikke er i strid med verken grunnlovsbestemmelser eller menneskerettigheter.

Når jeg i oppgaven omtaler ”lovendringen” referer jeg til lov 5. juni 2001 nr. 63. som trådte i kraft 1.januar 2004.

Når jeg omtaler ”avgjørelsesmyndighet” sikter jeg til avgjørelsen av hvilket utfall en begjæring om gjenopptakelse får, etter prøving og behandling hos Gjenopptakelseskommisjonen.

⁴ Jf. lov av 13.august 1915 nr. 06 om rettergangsmåten for tvistemål (tvistemålsloven) kapittel 27.

⁵ Jf. bl.a. Ot.prp nr. 70 (2000-2001) s. 45 - 47 og 23 - 26.

Jeg vil i hovedsak bruke betegnelsen ”siktete” når jeg omtaler hvem gjenopptakelsen gjelder for, ettersom det er begrepet som benyttes i loven. Andre betegnelser som går igjen i forarbeider, avgjørelser og juridisk litteratur er ”domfelte” eller ”tiltalte”, og disse betegnelsene vil jeg også benytte når jeg henviser til disse kildene.

1.3 Bakgrunn og hensikt

Hovedregelen i norsk rett er at rettskraftige dommer er uangripelige. Rettssikkerheten skal ivaretas gjennom de ordinære rettsmidler, først og fremst ankesystemet, hvor man under visse forutsetninger kan få prøvet saken for en høyere rettsinstans inntil rettskraftig dom foreligger. Allikevel har lovgiver sett behovet for en ekstra sikkerhet, og denne er etablert i ordningen med gjenopptakelse. Gjenopptakelse blir derfor betegnet som et ekstraordinært rettsmiddel. Gjenopptakelse er ment å være aktuelt der hvor det i etterkant av en rettskraftig dom fremkommer opplysninger som tyder på alvorlige saksbehandlingsfeil eller vesentlige mangler ved grunnlaget for avgjørelsen. Temaet ”justismord” har på bakgrunn av flere enkeltsaker de senere år fått mye oppmerksomhet og har nok også bidratt til endringene i lovverket. I etterkant av ”Liland-saken”⁶ og nå senest ”Fritz Moen-saken” har en også sett behovet for granskning av rettssystemet med det siktemål å ikke bare se på hva som i den enkelte sak førte til feil resultat, men også på behovet for endringer i lovverket.

For at gjenopptakelsesinstituttet skal virke etter sin hensikt, vil en tillitsvekkende og betryggende ordning knyttet til hvem som har avgjørelsesmyndigheten og de prosessuelle regler som skal følges, være av stor betydning.

Hovedhensynet bak opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen er nettopp å bedre tilliten til rettsapparatet. Sammen med andre endringer i prosessretten er dette et ledd i en kontinuerlig utvikling av strafferettspleien. Adgangen til å rette opp feil i tidligere dommer, vil naturligvis være av meget stor betydning for den enkelte domfelte. Debatten har i stor grad handlet om hvorvidt domstolene har den nødvendige objektivitet og distanse til å

⁶ Se NOU 1996:15.

avgjøre gjenopptakelsesbegjæringene, når de tidligere har avgitt fellende dom. I den forbindelse har det blitt pekt på faren for at mistanke om kollegiale forhold og prestisjehensyn skal kunne så tvil ved den objektivitet som må ligge til grunn ved så viktige avgjørelser. Det har dog vært poengtert både fra departementet og flere av høringsinstansene at det ikke foreligger verken empiriske data eller konkrete mistanker om at dette var tilfellet. Det sentrale hensynet har vært ønske om å fjerne grobunnen for en slik mistanke, særlig med tanke på den som begjærer sin sak gjenopptatt. Tanken er at opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen som et uavhengig forvaltningsorgan markerer et skille mot domstolene. Når det gjelder valget av kommisjonsløsningen fremfor de andre alternativene, var det særlig muligheten en slik kommisjon har til selv å sørge for opplysning av saken som gjorde seg gjeldende. Dette argumentet vil bli mer utførlig drøftet senere i fremstillingen.

1.4 Historisk perspektiv

Ordningen med gjenopptakelse av straffesaker var ikke med ved vedtakelsen av Grunnloven i 1814, og er ikke en grunnlovsfestet rettighet. Denne problemstillingen var neppe særlig kjent eller noe tema for grunnlovsgiverne.⁷ Lovfestingen av retten til gjenopptakelse kom først ved Lov av 1.juli 1887 nr.5⁸ om rettergangsmaaden i Straffesager.

Frem til i dag har reglene om gjenopptakelse vært gjennom flere endringer, og de sentrale spørsmål kan oppsummeres slik:

- 1- Hvilke vilkår skal ligge til grunn for gjenopptakelse.
- 2- Hvem skal avgjøre om en begjæring om gjenopptakelse omfattes av vilkårene.
- 3- Hvilke prosessuelle regler skal gjelde for avgjørelsen av en gjenopptakelsesbegjæring.
- 4- Hvilken domstol skal stå for behandlingen av de sakene som tillates gjenopptatt.

⁷ Jf. Ot.prp. nr.70 (2000-2001) s. 45, som henviser til Den dømmende makt (1967) s. 83-84.

⁸ Jf. Tredivte kapittel om Gjenopptakelse (§§ 413 – 422).

De viktigste endringene i relasjon til oppgavens tema vil jeg gjennomgå i det følgende. Bakgrunnen og de hensyn som har ligget til grunn for tidligere ordninger og endring av denne, illustrerer utviklingen frem mot den ordningen vi har i dag.

1.4.1 De sentrale endringene

I følge den nå opphevede straffeprosessloven av 1887 ble begjæring om gjenopptakelse avgjort av ikke bare samme domstol, men også av de samme dommerne som hadde avsagt dommen, jf. § 416 første ledd: ”Begjæring om Gjenopptakelse fremsættes for den Ret som har afsagt den angrebne Dom.”

Som begrunnelse for dette ble det fremholdt at de samme dommerne ville ha de beste saklige forutsetningene for å vurdere begjæringen. Ble saken gjenopptatt, ble saken ført for samme domstol, men de opprinnelige jurymedlemmer eller lekdommere kunne ikke delta i den nye behandlingen, jf. § 418.⁹

I arbeidet frem mot straffeprosessloven av 1981 så man behov for å endre ordningen med at de samme dommerne var med ved avgjørelsen av gjenopptakelsesbegjæring. Bakgrunnen var ifølge forarbeidene¹⁰ muligheten for at de samme dommerne ikke ville kunne se uhildet på nye bevis når man allerede har avgjort skyldspørsmålet og avsagt dommen, eller at det i det minste forelå en mulighet for en slik mistanke hos den som begjærte sin sak gjenopptatt. Det ble videre lagt vekt på de psykologiske momentene som kunne gjøre seg gjeldende. I det ligger at en gjenopptakelsesbegjæring kan oppfattes som kritikk av dommen, og dette vil gjøre seg sterkest gjeldende når det er de samme dommerne som også står for behandlingen av begjæringen, i og med at disse har en nær tilknytning til den opprinnelige avsatte dommen. I innstillingen fra 1969 ble disse prinsipielle problemstillingene foreslått løst ved å legge avgjørelsesmyndigheten til en overordnet domstol. Dette ble møtt med en del kritikk fra høringsinstansene, og spesielt Høyesterett

⁹ De opprinnelige fagdommerne var ikke avskåret fra å delta i den ny behandlingen av saken, selv om de stemte imot gjenopptakelse, jf. Bjerke (1981) s. 131.

¹⁰ Jf. Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker (1969) side 345.

var skeptisk til ordningen. Høyesterett pekte på de praktiske problemene knyttet til forslaget om at Kjæremålsutvalget som førsteinstans skulle behandle begjæringer om gjenopptakelse av dommer avsagt ved lagmannsrettene, spesielt når begjæringene rettet seg mot skyldspørsmålets faktiske side.¹¹ Denne kritikken var medvirkende til at departementet gikk bort fra forslaget om å la en høyere instans behandle gjenopptakelsesbegjæringene. Departementet mente at en ordning hvor samme domstol, men med andre dommere, avgjør gjenopptakelsesbegjæringene ville ivareta de hensyn som ble fremhevet i Innstillingen, jf. overfor.¹²

Etter at den någjeldende straffeprosessloven av 1981 (i kraft fra 1.januar 1986) erstattet straffeprosessloven av 1887, ble løsningen at samme domstol,¹³ men med nye dommere, skulle behandle begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker. Bestemmelsen i § 394 ble som følger: ”Begjæringen settes frem for den domstol som har avsagt den angrepne dom. Dette gjelder selv om det etter anke er avsagt dom i høyere instans, såfremt ankedomstolen ikke har prøvd den side av dommen som angrepet rettes mot.

Er dommen avsagt av Høyesterett, settes begjæringen frem for Høyesteretts kjæremålsutvalg.” Den sentrale endringen i forhold til tidligere gjeldende rett finner vi i § 395 første ledd: ”Ved avgjørelsen av begjæring om gjenopptakelse eller ved ny behandling av saken kan ikke delta noen dommer som har vært med på å avsi den angrepne dommen.”

Dersom gjenopptakelse ble tillatt, skulle saken henvises til ny behandling ved samme domstol, jf. § 400, men heller ikke her kunne de samme dommerne delta, jf. § 395 første ledd.

¹¹ Iflg. Høyesterett ville en slik ordning føre til betydelig økning i arbeidsmengden til Kjæremålsutvalget.

I tillegg påpekes den praktiske vanskeligheten knyttet til manglende domsgrunner med hensyn til avgjørelsen av skyldspørsmålet, dersom jury-ordningen skulle bli opprettholdt.

¹² Jf. Ot.prp. nr.35 (1978 – 1979) s. 230.

¹³ Unntak ble gjort for dommer fra Høyesterett. Her skulle Kjæremålsutvalget behandle begjæringen, jf. § 394 annet ledd.

Det ble også foretatt andre sentrale endringer i forbindelse med den nye straffeprosessloven. Det ble hjemmel for at ikke bare dommer, men også visse kjennelser og beslutninger kunne angripes ved begjæring om gjenopptakelse, jf. § 401. I forhold til de materielle vilkårene var de viktigste endringene at det ble det adgang til gjenopptakelse til gunst for siktede når Høyesterett har fraveket en lovtolkning som den tidligere har lagt til grunn, og som dommen bygger på, jf. 392, første ledd. Det ble også innført en ekstraordinær adgang til gjenopptakelse, jf. § 392, annet ledd. Bestemmelsen var omstridt under lovforberedelse¹⁴ og åpnet for gjenopptakelse ”når særlige forhold gjør det meget tvilsomt om dommen er riktig, og tungtveiende hensyn tilsier at spørsmålet om siktedes skyld blir prøvd på nytt”.¹⁵

Når det gjelder de senere års lovarbeid frem mot dagens ordning med egen gjenopptakelseskommisjon har mange alternative løsninger vært drøftet.

Storingsrepresentanten Jørgen Kosmo¹⁶ foreslo at en egen klagerett skulle avgjøre gjenopptakelsesbegjæringene, etter mønster fra ordningen i Danmark. Spørsmålet om hvem som skulle avgjøre begjæringer om gjenopptakelse ble ikke videre utredet av departementet den gang, da det i samme periode ble arbeidet med den svært ressurskrevende to - instansreformen.¹⁷ Lovendringen¹⁸ som fulgte innebar dog flere endringer i straffeprosesslovgivningen som både direkte og indirekte har betydning ved drøftelsen av hvem som skal behandle begjæringer om gjenopptakelse. For det første ble to-instansordningen innført. Det vesentlige her er den alminnelige ankeadgangen i alle straffesaker, ettersom alle saker starter i tingretten, tidligere by – og herredsrett. Dette betyr igjen at det alltid vil foreligge en begrunnet dom fra førsteinstansen. Videre ble det

¹⁴ Jf. Ot.prp. nr. 35 (1978 – 1979) s. 228 – 229.

¹⁵ Nærmere om bestemmelsen under avsnitt 4.3.

¹⁶ Dok nr.8: 11 (1989-90).

¹⁷ Jf. Ot.prp. nr. 78 (1991 – 1992) s. 63.

¹⁸ Lov 11. juni 1993 nr. 80 om endringer i straffeprosessloven mv. (to-instansbehandling, anke og juryordning).

gjort endringer i straffeprosessloven § 392 annet ledd. Endringen besto i å lempe på kravet til når gjenopptakelse til gunst for siktede kan besluttes ”når særlige forhold gjør det meget tvilsomt om dommen er riktig, og tungtveiende hensyn tilsier at spørsmålet om siktetes skyld blir prøvd på nytt.” Ordlyden ble endret fra ”meget tvilsomt” til ”tvilsomt” og åpnet med det for større mulighet til gjenopptakelse etter straffeprosessloven § 392 annet ledd. Innføringen av to-instansordningen sammen med endringen i straffeprosessloven § 392 annet ledd ble i debatten og prosessen rundt spørsmålet om hvem som skulle avgjøre begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker brukt som argument mot behovet for en egen klagerett.

Forslag om egen domstol (klagerett) for gjenopptakelsesbegjæringer ble fremmet på nytt, denne gang av stortingsrepresentantene Simonsen (Frp) og Nymo (Sp)¹⁹ som foreslo at Stortinget skulle be ”Regjeringen legge frem lovforslag om opprettelse av en domstol (klagerett) med det formål å behandle gjenopptakelsesbegjæringer i både straffesaker og sivile saker.” Stortinget fattet vedtak 1. desember 1994 om at forslaget skulle oversendes Regjeringen til utredning og uttalelse.

I høringsbrev 17. april 1996 la Justisdepartementet frem tre alternative løsninger: 1) å legge behandlingen av begjæringer om gjenopptakelse til en domstol som er overordnet den domstolen som har avsagt den angrepne dommen, 2) til en sideordnet domstol, eller 3) til en særdomstol i form av egen en egen klagerett.

Alternativet om opprettelsen av en egen klagerett etter dansk mønster ble i høringsnotat av 15. mars 1999 ytterligere utredet. Forslaget innebar opprettelsen av en særdomstol med syv medlemmer, 3 dommere, 2 andre jurister og 2 legfolk. Dersom denne domstolen tillot gjenopptakelse, skulle saken prøves på nytt i den domstol som avsa den opprinnelige dommen.

¹⁹ Dok nr.8: 64 (1993-94).

Tilbakemelding fra høringsinstansene viste at et flertall var skeptiske til denne løsningen, samt at flere av høringsinstansene ønsket utredning av ordningen med egen gjenopptakelseskommisjon etter engelsk mønster. Det ble på denne bakgrunn heller ikke fremmet noen proposisjon på grunnlag av de forslagene som var presentert.

Ytterligere ett alternativ ble da utredet etter initiativ fra flere av høringsinstansene. I høringsbrev av 14. juli 2000 foreslo Justisdepartementet opprettelsen av en egen Gjenopptakelseskommisjon etter engelsk mønster som ett av to alternativer. Det andre alternativet var at begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker skulle behandles av en domstol som var sideordnet den domstolen som avsa den angrepne dommen. I tillegg til at en sideordnet domstol skulle ta stilling til begjæringen, ble det lagt opp til en noe større plikt for domstolen til å sørge for sakens opplysning.

Som jeg nå skal komme nærmere inn på, ble resultatet opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen.

1.5 Andre lands ordninger

I prosessen frem mot dagens ordning med egen Gjenopptakelseskommisjon ble det ved flere anledninger sett hen til andre lands ordninger og erfaringer. I den sammenheng var det spesielt ordningene i Danmark, England og Skottland som ble vurdert. Jeg vil kort redegjøre for ordningen i disse landene. Jeg vil også redegjøre for ordningen i Sverige, for å plassere Norges løsning i et nordisk perspektiv.

Det er i hovedsak noen alternative løsninger som går igjen. For det første kan avgjørelsesmyndigheten ligge hos domstolene, slik ordningen var hos oss frem til 1. januar 2004. Det kan være snakk om samme domstol som sto for den opprinnelige behandlingen, eller en sideordnet domstol. Det kan også være snakk om at avgjørelsen skal tas av en overordnet domstol. Ytterligere et alternativ er at avgjørelsen legges til en særdomstol. Andre har igjen løsninger hvor avgjørelsen tas utenfor domstolssystemet, og er lagt til forvaltningsmessige organer.

Vilkårene for gjenopptakelse i alle de nevnte landene er i hovedsak sammenfallende med tilsvarende vilkår i Norge, og jeg går ikke nærmere inn på disse her.

Ordningen i Danmark ble brukt som referanse i forhold til høringen i 1996, hvor et av alternativene som ble lansert var en særdomstol i form av en egen klagerett. I Danmark har Den Særlige Klageret eksistert siden 1939 og består av en høyesterettsdommer, en landsdommer, en byrettsdommer, en advokat og en jurist med særlig vitenskapelig utdanning. Alle medlemmene har med andre ord juridisk utdanning og bakgrunn. Klageretten behandler kun gjenopptakelse av straffesaker.

Dersom retten mener ytterligere opplysninger bør innhentes før avgjørelse, kan den selv iverksette de nødvendige skritt eller pålegge andre å gjøre dette etter nærmere bestemmelser. De sakene som tillates gjenopptatt, henvises til den domstol som tidligere har dømt i saken. Bestemmelsene om gjenopptakelse er plassert i den danske retsplejeloven kapittel 86.

Sverige har lagt avgjørelsesmyndigheten til det ordinære domstolsapparatet. Når dommen er avsagt i en tingsrett, skal begjæring (ansökan) om gjenopptakelse (resning) rettes til hovrätten (tilsvarende lagmannsrett). Øvrige saker er det Högsta domstolen som avgjør. I Sverige er det altså en overordnet domstol i det ordinære domstolsapparatet som har avgjørelsesmyndigheten. Dersom saken skulle bli besluttet gjenopptatt, vil det i de fleste tilfeller være den domstol som avsa den sist avsa dommen som skal prøve saken på nytt. I både sivile saker og straffesaker blir begjæringer om gjenopptakelse avgjort av samme organer, dog med noe ulike saksbehandlingsregler. Bestemmelsene om gjenopptakelse er plassert i Rättegångsbalk (1942:740) kapittel 58.

England har en ordning som ligger tett opp til dagens ordning i Norge, og ble også i stor grad brukt som modell for Gjenopptakelseskommisjonen. England har hatt egen kommisjon siden 1. januar 1997. Denne er kalt the Criminal Cases Review Commission og behandler kun begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker. Før 1997 var det regjeringen

ved innenriksministeren som hadde myndighet til å henvise en sak til ny behandling i ankedomstolen. Som i Norge ble det rettet kritikk mot ordningen, om enn med noe forskjellig begrunnelse. Kritikken mot den engelske ordningen rettet seg mot det man anså som strid mot maktfordelingsprinsippet. Ressursmangel ble også brukt som argument mot ordningen. Som i Norge var flere enkeltsaker med på å sette søkelyset på spørsmålene knyttet til gjenopptakelse. Saker som ”The Guilford Four” og andre uriktige domfellelser fikk mye oppmerksomhet og i kjølvannet ble det oppnevnt et utvalg som blant annet skulle vurdere behovet for å endre ordningen for vurdering og etterforskning av påstander om uriktig domfellelse. Resultatet ble opprettelsen av en kommisjon, som er uavhengig og har muligheten til å forestå egen etterforskning. Ifølge loven skal organet bestå av minst 11 medlemmer, hvorav minst en tredjedel skal ha minimum 10 års erfaring som jurister og to tredjedeler skal ha kunnskap om eller erfaring fra strafferettspleien, men trenger ikke å være jurister. Saker som tillates gjenopptatt blir henvist til ankedomstolen. Bestemmelsene om gjenopptakelse er plassert i The Criminal Appeal Act 1995.

Den Skotske Kommisjonen, the Scottish Criminal Cases Review Commission, ble opprettet 01.april 1999 på bakgrunn av rapport fra ”Sutherland-utvalget” og har samme funksjon som den engelske kommisjonen. Kommisjonen består av leder og seks medlemmer. De sakene som tillattes gjenopptatt, blir henvist til den skotske Høyesterett (High Court). Bestemmelsene om gjenopptakelse er plassert i Crime and Punishment (Scotland) Act 1997.

Som det fremkommer overfor, er det ordningene i England og Skottland som samsvarer mest med dagens ordning i Norge.²⁰ En ser at også at de tre skandinaviske landene har valgt tre forskjellige løsninger. Danmark har en egen særdomstol, Sverige behandler sakene innenfor rammene av det ordinære domstolsapparatet, mens Norge har opprettet en egen, uavhengig forvaltningsmessig kommisjon.²¹

²⁰ Nærmere om den norske Kommisjonen under avsnitt 2.2.

²¹ Hovedtrekkene er hentet fra Ot.prp. nr.70 (2000-2001) kap.3 og fra de enkelte lands aktuelle hjemmesider.

1.5.1 En sammenlikning

Som nevnt er det mange likhetstrekk mellom ordningene i Norge og England. Jeg foretar derfor en sammenlikning av tallmaterialet for omtrent sammenfallende periode. Det må i den forbindelse nevnes at folketallet i England er omtrent 10 ganger høyere enn i Norge, ca 49 millioner innbyggere.

Kommisjonen i England består av en arbeidsstyrke på 100 personer, inkludert 50 saksbehandlere og en administrativ stab.²² Den enkelske kommisjonen mottok i perioden 1.april 2005 – 31.mars 2006 938 begjæringer om gjenopptakelse, men avsluttet totalt 1012 saker, da det også i England er en viss restanse. Det kan også nevnes at antall begjæringer har vært forholdsvis stabilt på 2000-tallet og har variert mellom ca 800 og 950 saker per år. Av totalt 1012 saker som ble avsluttet ble 47 henvist til ny behandling ved domstolene.

Tilsvarende tall for den norske kommisjonen gjelder for kalenderåret 2005. Totalt mottok Kommisjonen 140 begjæringer, og 129 saker ble avsluttet. Av disse ble 8 saker henvist til ny behandling.

En ser at antall saker som begjæres gjenopptatt ligger noe høyere i Norge, når en tar hensyn til folketallet, med 140 saker mot 938 i England.²³ Av de avsluttede sakene ble ca 6,2 prosent tillatt gjenopptatt i Norge mot ca 4,6 prosent i England.

1.6 Rettskildebildet og metode

Jeg vil i all hovedsak benytte meg av tradisjonell juridisk metode. For det første vil jeg gjøre bruk av de ordinære rettskildefaktorene som lovtekst, forarbeider og juridisk litteratur.

²² Jf. Hjemmeside til the Criminal Cases Review Commission

²³ Derimot ville tallene fra Norge før lovendringen ligget vesentlig lavere, se kapittel 7.1.2.

Lovgivningen knyttet til oppgavens tema finner vi hovedsakelig i straffeprosessloven kapittel 27 om gjenopptakelse. Straffeprosessloven inneholder for øvrig enkelte spredte bestemmelser som har betydning, for eksempel § 52 om kjennelser.

Videre vil endringsloven av 15.juni 2001 nr.63, som i dag er trådt i kraft og inntatt i straffeprosessloven, stå sentralt i fremstillingen. Tilsvarende gjelder for lov av 30.juni 2006 nr.53, som utgjør en etterkontroll av reglene knyttet til opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen.

Tidligere forarbeider vil fortsatt ha stor relevans, ettersom mange av bestemmelsene står uendret etter lovendringene. Samtidig vil de forarbeider som knytter seg til de nye bestemmelsene være en særlig viktig rettskildefaktor, ettersom det er kort tid disse bestemmelsene er praktisert.

Det samme utgangspunkt vil også gjelde for praksis før og etter lovendringen. Det inkluderer tidligere kjennelser fra domstolene samt ny praksis fra Gjenopptakelseskommisjonen. Foreløpig er ikke avgjørelsene fra Kommisjonen tilgjengelig på annen måte enn at et sammendrag av de sakene som blir henvist blir publisert på Kommisjonens hjemmeside og i årsrapportene. Det betyr ikke at avgjørelsene er taushetsbelagt og unntatt offentligheten. Det følger av straffeprosessloven § 396 jf. lov 13. august 1915 om domstolene § 63 a, som sier at opplysninger som er kommet frem i en rettsavgjørelse ikke er taushetsbelagt. Dette gjelder også for avgjørelser fra Kommisjonen, men man er avhengig av å kontakte Kommisjonen for å få nærmere innsyn i saken.²⁴ Jeg forholder meg i fremstillingen først og fremst til de sammendrag som er publisert, da disse gjengir det sentrale i avgjørelsene og danner et godt grunnlag for å belyse de aktuelle momentene.²⁵

²⁴ Jf. informasjon fra Gjenopptakelseskommisjonen.

²⁵ Henvisninger til avgjørelser fra Gjenopptakelseskommisjonen vil derfor benytte tittel på avgjørelsene slik de er publisert på Kommisjonens hjemmeside.

Jeg vil også foreta en analyse av tilgjengelig tallmateriale som et ledd i vurderingen av lovendringen. I den forbindelse vil årsrapportene til Gjenopptakelseskommissjonen for 2004 og 2005, samt foreløpige tall for 2006 være relevante. Dette vil sammenholdes med tilgjengelige tall fra tiden før lovendringen.

Ettersom Gjenopptakelseskommissjonen er et uavhengig organ, vil det også være aktuelt å redegjøre for i hvilken grad deres virksomhet er underlagt også andre regelsett, herunder forvaltningsrettslige regler.

Jeg har også vært på besøk til Gjenopptakelseskommissjonen, hvor jeg hadde en samtale med Seniorrådgiver Elisabeth Kjærheim. Hensikten med besøket var å få informasjon om de praktiske sidene ved arbeidet, samt utfyllende informasjon om en del forhold som ikke er direkte tilgjengelig gjennom publikasjoner.

1.7 Den videre fremstilling

Jeg vil først i oppgaven gi en fremstilling av organisasjonen og sammensetningen til Gjenopptakelseskommissjonen, samt redegjøre for hva som kan begjæres gjenopptatt og hvem som kan begjære gjenopptakelse.

Jeg vil deretter gi en fremstilling av gjeldende rett knyttet til vilkår for gjenopptakelse av straffesaker. Det er disse vilkårene kommisjonens arbeid knytter seg til, og en behandling av disse vil være av betydning for å gi en helhetlig presentasjon av betydningen av opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen.

Fremstillingen vil videre fokusere på Kommisjonens behandling av begjæringer om straffesaker, samt lovendringen av 30.juni 2006 som endret enkelte av saksbehandlingsreglene.

I siste del vil jeg foreta en vurdering av i hvilken grad hensynet bak lovendringene kan sies å være realisert. Det må i den forbindelse sies at de aktuelle hensyn er knyttet til forhold hvor det er vanskelig å måle direkte måloppnåelse. Det vil derfor være aktuelt å vurdere om

endringene er egnet til å ivareta hensynene og om dette har gitt seg noen praktiske utslag som det er mulig å si noe om.

Jeg vil parallelt i fremstillingen henviser til tidligere gjeldende rett for bedre å synliggjøre innholdet og rekkevidden av dagens bestemmelser samt hensynet bak endringene.

2 Gjenopptakelseskommisjonen

2.1 Ny kontra tidligere gjeldende rett

Det vesentlige ved lovendringen var flytting av avgjørelsesmyndigheten fra domstolene til et eget, uavhengig organ. Mye av innholdet i saksbehandlingsreglene er det samme, men enkelte endringer ble foretatt.

De materielle vilkårene for gjenopptakelse ble ikke endret når Gjenopptakelseskommisjonen ble opprettet, bortsett fra § 391 nr.2.²⁶ Kommisjonen vurderer begjæringene mot de samme vilkår som domstolene, og lovgiver har ikke gitt uttrykk for at opprettelsen av Kommisjonen og endringen av saksbehandlingsreglene skulle endre forståelsen av vilkårene. Det må være et forhold som skjer uavhengig av hvem som treffer avgjørelsene. Selv om avgjørelsesmyndigheten flyttes, faller ikke tidligere rettspraksis bort som rettskildefaktor. Også hensynet til forutberegnlighet og harmonisering, tilsier at praktiseringen av de materielle vilkår ikke bør endre seg, selv om en legger en annen prosessform til grunn.²⁷

Dette kommer også til uttrykk i flere av Kommisjonens avgjørelser, hvor man henviser til tidligere rettspraksis. Et nylig eksempel på dette finner vi i Fritz Moen-saken²⁸. Her henviser Kommisjonen til Kjæremålsutvalgets kjennelse inntatt i Rt. 2001 side 1521, hvor vurderingstemaet knyttet til forståelsen av hva som ligger i ”egnet til å føre” etter § 391 nr.3. blir behandlet. I samme sak vises det også til Rt. 2002 side 860 og

²⁶ Jf. kapittel 4.2.2.

²⁷ På den annen side har Høyesterett adgang til å fravike egne prejudikater, og praksis kan endre seg med tiden selv om lovteksten er den samme. En kan også trekke sammenligninger mellom Gjenopptakelseskommisjonen og særdomstoler som for eksempel Arbeidsretten. Særdomstoler som dømmer i siste instans, kan innen sitt område øve innflytelse som er sammenlignbar med Høyesterettspraksis, jf. Eckhoff (2000) s.162.

²⁸ Avgjørelse 15.06.2006-I Fritz Moen.

Rt. 2000 side 2142 med henvisning til tidligere rettspraksis, som omhandler hvorvidt nye sakkyndige vurderinger av det bevismateriale som forelå da saken ble pådømt har vært ansett å gi grunnlag for gjenopptakelse etter § 391 nr. 3. En slik ny erklæring har vært ansett som et nytt bevis selv om den ikke er basert på nytt materiale, jf. Rt. 1994 side 1149, med videre henvisninger.

Et annet spørsmål er hvorvidt de nye prosessuelle reglene vil gjøre Gjenopptakelseskommisjonen bedre egnet til å finne ”den materielle sannhet”. Tilliten til Kommisjonen vil ikke bare være avhengig av den nødvendige distansen til domstolssystemet, men også av evnen til å treffe riktige materielle avgjørelser. En slik drøftelse vil jeg foreta i tilknytning til de enkelte momentene i saksbehandling underveis i fremstillingen. Jeg viser for øvrig til fremstillingens konklusjon.

2.2 Organisasjon og sammensetning

Sammensetningen av Gjenopptakelseskommisjonen følger av straffeprosessloven § 395 første ledd. Kommisjonen består av fem faste medlemmer, med tre varamedlemmer som tiltrer ved forfall. Det stilles krav om juridisk embetseksamen for leder, nestleder, ett annet fast medlem og to av varamedlemmene.

Kommisjonens leder heter Janne Kristiansen og er tidligere advokat og forsvarer. Nestleder er Ann-Kristin Olsen, som er fylkesmann i Vest-Agder. De øvrige tre faste medlemmene er Anne Kathrine Stungård som er markedsdirektør i Entra Eiendom, Svein Magnussen som er professor i psykologi ved Universitet i Oslo, samt Vidar Stensland som er lagdommer i Hålogaland lagmannsrett.

I situasjoner hvor Gjenopptakelseskommisjonen ellers ikke ville vært vedtaksfør, er det åpnet for muligheten til at departementet kan oppnevne stedfortredere for kortere tid eller for en enkelt sak, jf. § 395 annet ledd siste punktum.

Kommisjonen har to hovedoppgaver, og sammensetningen og organiseringen må sees i sammenheng med disse. For det første skal Kommisjonen sørge for utredningen av de

rettslige og faktiske sidene ved saken i den grad det er nødvendig, og sekretariatet vil i all hovedsak være knyttet til denne delen av prosessen. Det skal deretter treffes en avgjørelse, hvor medlemmene av Kommisjonen i atskillelig større grad er involvert.

Medlemmenes bakgrunn viser at man ved sammensetningen har sett behovet for flere typer kompetanse. En tverrfaglig sammensetning, hvor både jurister og personer med annen utdanning og yrkeserfaring er representert,²⁹ ivaretar flere hensyn. For det første vil juristene ha kjennskap til rettsområdet, og jurister med strafferettserfaring vil ha en særlig god forutsetning for å arbeide med gjenopptakelse. Dette hensynet gjør seg også gjeldende ettersom medlemmene har et oppfølgingsansvar i forhold til at saken er forsvarlig og tilstrekkelig utredet. Deltakelse av ikke- jurister vil ganske sikkert bidra til å styrke tilliten blant befolkningen, ved at mistanken om beskyttelse av egen yrkesgruppe blir redusert. Generelt har deltakelse av lekfolk i strafferettspleien lange tradisjoner i Norge, og selv om ikke Kommisjonen er en domstol, vil de samme hensyn gjøre seg gjeldende.³⁰

Leder blir utnevnt av Kongen i statsråd for en periode på fem år, uten adgang til gjenutnevning. Øvrige medlemmer blir oppnevnt av Kongen i statsråd for tre år, med mulighet for en gjenoppnevning.³¹ Lederen er ansatt på heltid som leder for sekretariatet. For de øvrige medlemmene er arbeidet i Kommisjonen et verv som de innehar ved siden av sitt daglige virke.

Medlemmene møtes to sammenhengende dager hver måned. Medlemmene har da hatt sakene til gjennomsyn en stund, slik at de møter forberedt. Den enkelte sak blir presentert

²⁹ I forarbeidene forutsettes det at medlemmene ikke skal ha sitt daglige virke i påtalemyndigheten, da dette kan bidra til å svekke tilliten, jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001) s. 35.

³⁰ Lekfolk kan i denne sammenhengen ikke forstås på samme måte som lekfolk-deltakelse i domstolene. Det forutsettes i forarbeidene, at det bør legges vekt på relevante kvalifikasjoner og personlig egnethet, jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001) s. 33 og 35.

³¹ Iflg. overgangsbestemmelsene til lov 15. juni 2001 nr. 63 skal ett juristmedlem og ett øvrig medlem oppnevnes for kun 2 år og ikke 3 år ved første oppnevning. Bakgrunnen er å forhindre for stor samlet utskifting, jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001) s. 35.

av de utrederne som har forberedt saken, slik at medlemmene kan stille eventuelle spørsmål.³²

Sekretariatet består av åtte ansatte, hvorav seks er utrederne. Ifølge årsberetningen for 2005 har to av utrederne politifaglig bakgrunn og fire er jurister. Det nevnes at disse har erfaring fra blant annet Kripes, Rettsmedisinsk institutt, Innsynsutvalget, Sivilombudsmannen, Justisdepartementet, advokatvirksomhet og domstolene. For øvrig har sekretariatet to sekretærer. Det fremkommer videre av årsberetningen at på grunn av atskillelig større saksmengde enn forutsatt ved opprettelsen, ble sekretariatet tilført tre nye årsverk første året (2004).

2.3 Gjenopptakelseskommissjonen – et forvaltningsorgan

Et sentralt spørsmål er hvilken betydning det har at Gjenopptakelseskommissjonen er organisert som et uavhengig forvaltningsorgan.

Å treffe avgjørelse om en gjenopptakelsesbegjæring skal tas til følge, er en oppgave som tradisjonelt har vært under domstolene, og som ligger tett opp til tilsvarende oppgaver domstolene har i dag. På den annen side er enkelte saksbehandlingsregler vesentlig endret etter lovendringen. Den selvstendige veiledning – og utredningsplikten³³ pålegger Kommisjonen oppgaver som tradisjonelt ikke har vært hos domstolene. Dette ligner mer på oppgaver som ulike forvaltningsorganer arbeider med til daglig i sin saksbehandling.³⁴

Selv om Gjenopptakelseskommissjonen er et forvaltningsorgan, slår lov 10. februar 1967 (forvaltningsloven) fast at ”Med mindre annet ikke er særskilt bestemt”, gjelder loven ikke

³² Jf. informasjon fra Gjenopptakelseskommissjonen.

³³ Nærmere om veiledning – og utredningsplikten under kapittel 5.3.

³⁴ Det kan også trekkes paralleller mot de oppgaver som ligger til påtalemyndigheten; Å undersøke, og i enkelte tilfeller gjennomføre etterforskning, og deretter bestemme om det er tilstrekkelig grunnlag for behandling ved domstolene.

”saker som forvaltningsorganet selv behandler eller avgjør i medhold av rettspleielovene (straffeprosesslovene, domstolloven, tvistemålsloven, tvangsfullbyrdelsesloven, skjønnsloven)”, jf. § 4. Loven har med andre ord ikke direkte anvendelse på Gjenopptakelseskommisjonens virksomhet. Bestemmelsene om gjenopptakelse av straffesaker er plassert i kap. 27 i straffeprosessloven. Men ettersom Kommisjonen er organisert som et forvaltningsorgan må de alminnelige forvaltningsmessige prinsippene komme til anvendelse. Mange av disse prinsippene kommer også til uttrykk i de saksbehandlingsreglene som regulerer Kommisjonens arbeid. Her kan nevnes den alminnelige veiledningsplikten i forvaltningsloven § 11, som langt på vei har sin parallell i straffeprosessloven § 391 første ledd første punktum: ”Kommisjonen har plikt til å veilede den som begjærer gjenopptakelse, slik at han eller hun kan ivareta sitt tarv best mulig.” Videre stilles det krav til habilitet, jf. straffeprosessloven § 396 første ledd. Ettersom et av medlemmene og et av varamedlemmene i Kommisjonen har sitt daglige virke som henholdsvis lagdommer og tingrettsdommer, og flere av medlemmene har erfaring fra strafferettspleien, skjer det fra tid til annen at medlemmene er inhabile i forhold til behandling av enkeltsaker. Dette forutsettes avdekket under forberedelsen av saken. Det er også krav om taushetsplikt som følger bestemmelsen i domstollovens § 63 a, jf. straffeprosessloven § 396 fjerde ledd.

Uavhengigheten er et viktig element i organiseringen og er lovfestet i § 395 fjerde ledd: ”Kongen i statsråd kan fastsette nærmere regler om kommisjonens lokalisering, arbeidsmåte og administrasjon. For øvrig bestemmer kommisjonen selv sin arbeidsmåte og tilsetter et nødvendig antall saksforberedere. Kommisjonen kan ikke instrueres om sin utøving av myndighet.”

Administrativt er Kommisjonen underlagt Justisdepartementet. Ettersom instruksjonsmyndigheten ikke kan omfatte Kommisjonens utøving av myndighet, er den

derfor avgrenset til organisatoriske og administrative forhold, under forutsetning av at slike instruksjer ikke får betydning for rettsanvendelsen eller skjønnsutøvelsen.³⁵

2.4 Overprøving av Gjenopptakelseskommisjonens avgjørelser

Adgangen til overprøving ble vesentlig endret ved opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen. Når avgjørelsesmyndigheten var hos domstolene, var det etter § 377 mulighet for påkjæring av kjennelsen om å tillate eller ikke tillate gjenopptakelse. Bestemmelsen i § 377 står i dag uendret, men adgangen til å påkjære en kjennelse etter § 377 er avskåret hvor kjennelsen ”etter særskilt lovregel er uangripelig.”

En slik særskilt lovregel følger av § 395 tredje ledd første punktum som markerer en innskrenkning i adgangen til strafferettslig overprøving av Kommisjonens avgjørelser. Bestemmelsen slår fast at ”Kommisjonens avgjørelser kan bare angripes ved kjæremål eller anke der det er uttrykkelig sagt i loven.” Det kreves med andre ord en positiv lovhjemmel.³⁶

Kommisjonens avgjørelser kan for øvrig deles i to hovedgrupper, prosessledende³⁷ og materielle³⁸ avgjørelser. Det kan da stilles spørsmål hvorvidt bestemmelsen omfatter begge grupper, slik at alle avgjørelser er unntatt strafferettslig overprøving. Ordlyden ”Kommisjonens avgjørelser” tilsier ingen begrensning, og forarbeidene³⁹ gir også klar støtte til dette, hvor departementet vedrørende § 395 tredje ledd første punktum uttaler at bestemmelsen omfatter ” både kommisjonens avgjørelse av om begjæringen skal tas til følge, og kommisjonens prosessledende avgjørelse”.

³⁵ Jf. Ot.prp. nr. 78 (2000 – 2001) s. 29.

³⁶ Et eksempel på en slik adgang er § 398 a annet ledd, som uttrykkelig gir mulighet til å påkjære avgjørelse om vitneforklaring etter § 118 til lagmannsretten.

³⁷ Avgjørelser som styrer sakens gang.

³⁸ Avgjørelse om saken skal tillates gjenopptatt eller ikke.

³⁹ Jf. Ot.prp. nr. 78 (2000 – 2001) s. 47 - 48.

Konklusjonen blir da at en er avskåret fra strafferettslig overprøving av alle Kommisjonens avgjørelser, både prosessledende og materielle, unntatt hvor det er gitt særskilt hjemmel.⁴⁰

Utgangspunktet ifølge forarbeidene⁴¹ er at samme regler for domstolsprøving av andre typer forvaltningsvedtak gjelder for kommisjonens avgjørelser, og at det vil være aktuelt ”å anlegge et sivilrettslig søksmål mot kommisjonen med påstand om at kommisjonens avgjørelse er ugyldig, og kommisjonen vil være undergitt Sivilombudsmannens kontroll.”

Mulighet for overprøving av Kommisjonens avgjørelser begrenser seg etter dette til den alminnelige sivilrettslige søksmålsmålsadgangen⁴² og klage til Sivilombudsmannen.

Ifølge lov 22. juni 1962 nr. 68 om Stortingets ombudsmann for forvaltningen § 10 kan Sivilombudsmannen ”påpeke at det er gjort feil eller utvist forsømmelig forhold i den offentlige forvaltning”, og dersom han kommer til at ”en avgjørelse må anses ugyldig eller klart urimelig, eller klart strir mot god forvaltningspraksis, kan han gi uttrykk for dette. Mener Ombudsmannen at det knytter seg begrunnet tvil til forhold av betydning i saken, kan han gjøre vedkommende forvaltningsorgan oppmerksom på det.” Videre kan han gi uttrykk for at det bør ytes erstatning, dersom slike vilkår foreligger.

Ytterligere ett alternativ, som det også etter forarbeidene⁴³ legges opp til, er utarbeidelsen av en intern klageprosedyre, med henvisning til ordningen i England. I utgangspunktet vil det være mer korrekt å snakke om ”begjæring om omgjøring” eller fornyet behandling,

⁴⁰ Jf. Bjerke og Keiserud (2001) s.1237 samt Bendvold-Krodemansch (2005) spesialoppgave ”Overprøving av Gjenopptakelseskomisjonens avgjørelser” s. 12 - 16.

⁴¹ Jf. Ot.prp. nr. 78 (2000 – 2001) s. 47 - 48.

⁴² Det vil føre for langt å gå nærmere inn på dette. Jeg vil dog kort nevne at dersom søksmålet fører frem, kan domstolen i første rekke kjenne avgjørelsen ugyldig og sende den tilbake til Kommisjonen for ny behandling, og eventuelt utmåle erstatning. I motsetning til tidligere, hvor realiteten ble avgjort ved kjæremålsbehandlingen, vil retten som hovedregel ved et sivilrettslig søksmål ikke realitetsavgjøre saken.

⁴³ Jf. Ot.prp. nr.78 (2000 – 2001) s. 40.

ettersom det ikke er noen klageinstans eller overordnet organ som vil behandle klagen. Per i dag er ingen slik prosedyre formalisert, men det praktiseres en uformell klageadgang. Dersom det kommer en klage på avgjørelsen blir det i hovedsak sett på saken på nytt, eventuelt blir saken fremlagt for samlet kommisjon dersom saken er forkastet av leder eller nestleder alene.⁴⁴

Det er videre i utgangspunktet ingen begrensning på hvor mange ganger man kan begjære sin sak gjenopptatt dersom den ikke fører frem. Dette blir også gjort av enkelte, uten at det foreligger noen tallfesting av hvor ofte det skjer.⁴⁵ Vurderingen Kommisjonen da må foreta, er i hvilken grad den nye begjæringen inneholder noe nytt i forhold til den tidligere innleverte begjæringen, og om dette i så fall tilfredsstillende vilkårene for gjenopptakelse.

Flere motstridende hensyn gjør seg gjeldende i forhold til hvor stor overprøvingsadgang som bør foreligge. Det er ingen tvil om at så lenge loven avskjærer den strafferettslige overprøvingsadgangen, er mulighetene totalt sett innskrenket. Å gå til søksmål er både tidkrevende og kostbart, og innebærer en større terskel for folk flest enn å påkjære en kjennelse. På den annen side var dette hensikten, og lovgiver har søkt å kompensere ved å sikre en betryggende behandling av begjæringen i Kommisjonen. Man får videre en prosessøkonomisk ordening som også oppfattes reell og endelig, noe som kan bidra til å øke tilliten. Hittil har tre saker blitt klaget inn til Sivilombudsmannen. Den ene var en salærklage, den andre omhandlet Kommisjonens begrunnelse i avgjørelsen og førte ikke frem. Den tredje gikk på realiteten og er foreløpig ikke avgjort. I to tilfeller er det gått til sivilrettslig søksmål. I den første saken ble det inngått forlik, da Kommisjonen besluttet å behandle saken på nytt, med det resultat at den opprinnelige avgjørelsen ble opprettholdt. Det andre søksmålet gjelder salær og er ikke avgjort enda.⁴⁶

⁴⁴ Jf. informasjon fra Gjenopptakelseskommisjonen.

⁴⁵ I England ble for perioden 2005/2006 78 begjæringer avvist, da disse sakene var begjært gjenopptatt tidligere og ikke inneholdt nye omstendigheter eller bevis, jf. årsrapport 2005/2006 til CCRC.

⁴⁶ Jf. informasjon fra Gjenopptakelseskommisjonen.

3 Hva kan begjæres gjenopptatt og hvem kan begjære gjenopptakelse

3.1 Hva kan begjæres gjenopptatt

Straffeprosesslovens § 389, 1.ledd sier at når vilkårene i §§ 390-393 foreligger kan ”En sak som er avgjort ved rettskraftig dom” gjenopptas til ny prøving. Selv om dommen ikke er rettskraftig, kan saken gjenopptas dersom dommen er ”avsagt av lagmannsretten og den omfatter bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet”. Bakgrunnen for unntaket er at Høyesterett ikke kan overprøve lagmannsrettens bevisbedømmelse under skyldspørsmålet, og det foreligger derfor ingen ankemulighet på dette punkt, jf. § 306 annet ledd.⁴⁷ Man kan da begjære sin sak gjenopptatt, selv om ankefristen ikke er utløpt og hvor man anker over for eksempel straffeutmålingen.

Hovedregelen blir med det at det er rettskraftige dommer som kan gjenopptas. Det følger av straffeprosessloven § 50 at en dom er rettskraftig når ”den er vedtatt av partene eller fristen for anke er utløpt”. Blir dommen anket, inntretr rettskraftvirkningen først når saken er endelig avgjort i høyere rettsinstans, med det unntak som følger av § 389 første ledd annet punktum, som gjelder dommer avsagt av lagmannsretten som omfatter bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet, jf. overfor.

Det finnes allikevel et unntak fra hovedregelen i § 389 som hjemler gjenopptakelse av andre avgjørelser enn dommer, jf. § 401. Bestemmelsen slår fast at reglene om gjenopptakelse kommer til anvendelse så langt de passer på ”kjennelse som avviser en sak, eller som avviser eller forkaster en anke,”. Videre gjelder reglene om gjenopptakelse overfor beslutning som nekter en anke fremmet, jf. § 401 annet punktum. Denne paragrafen ble tatt med i straffeprosessloven av 1981, da komiteen i forbindelse med vedtakelse av en

⁴⁷ Jf. Strpl.kom. inst. S.341, som også henviser til Rt. 1964 s.1426.

helt ny straffeprosesslov ønsket mulighet for gjenopptakelse av andre avgjørelser enn dommer.^{48 49} Bestemmelsen inneholder en uttømmende oppregning, jf. Rt. 1988 s. 225.

Muligheten til gjenopptakelse gjelder for skyldspørsmålet, straffutmålingen eller begge deler.

3.2 Hvem kan begjære gjenopptakelse

Kommisjonen er som hovedregel avhengig av begjæring fra ”en part”, jf. § 389 første ledd, for å behandle en sak om gjenopptakelse. Partene i en straffesak vil være siktede og påtalemyndigheten. Påtalemyndigheten har etter opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen begjært 4 saker gjenopptatt, alle til gunst for siktede.⁵⁰

Det henvises i § 389 første ledd til bestemmelsene i §§ 307 –309, jf. annet ledd, hvor bestemmelsene om gjenopptakelse skal gis anvendelse. Paragraf 307 første ledd sier at ”den som er frifunnet, kan ikke anke med mindre retten har funnet bevist at han har foretatt den rettsstridige handling tiltalen gjelder”. I forhold til gjenopptakelse innebærer det at dersom det er konstatert at siktede har begått en rettsstridig handling, men frifunnet på bakgrunn av for eksempel provokasjon eller rettsvillfarelse, vil saken kunne begjæres gjenopptatt.

Etter § 308 vil også ”ektefelle, slektninger i rett opp - eller nedstigende linje, søsken og arvinger” kunne begjære en sak gjenopptatt på vegne av siktede, dersom siktede er død. Påtalemyndigheten vil videre alltid kunne begjære en sak gjenopptatt til *gunst* for siktede, selv om dommen er rettskraftig og siktede er død, jf. § 309.

⁴⁸ Jf. Strpl.kom. inst. S. 347.

⁴⁹ Reglene om gjenopptakelse får også få anvendelse på innstilt forfølgning, jf. § 74, og gjenopptakelse av saker som er avgjort ved vedtatt forelegg, jf. § 261. Gjenopptakelse etter § 261 behandles ikke av Gjenopptakelseskommisjonen, men av tingretten.

⁵⁰ Jf. Informasjon fra Gjenopptakelseskommisjonen.

Et unntak fra hovedregelen finner vi i § 394 annet ledd, ” Dersom særlige grunner taler for det, kan kommisjonen bestemme at en avgjørelse som retter seg mot en avdød person, skal gjenopptas uten at noen har begjært det.” Bestemmelsen om når en sak om gjenopptakelse skal behandles, ble utvidet ved lovendringen. Tidligere var retten avhengig av en mottatt begjæring, og hadde ingen mulighet til selv å ta initiativ om gjenopptakelse av en straffesak. I England har kommisjonen en slik myndighet, og spørsmålet ble også reist i forbindelse med opprettelsen av den norske Kommisjonen. På bakgrunn av praktiske – og ressurshensyn har det aldri vært ment å tillegge Kommisjonen noen generell plikt til selv å løpende undersøke rettsavgjørelser med tanke på å oppdage uriktige domfellelser.⁵¹

Spørsmålsstillingen blir først aktuell når Kommisjonen gjennom arbeid med en sak, vil kunne få grunnlag til å tro at andre relaterte dommer kan være uriktige. Hensynet bak den selvstendige utredningsplikten, at det er et samfunnsansvar å omgjøre uriktige domfellelser, gjør seg gjeldende også her. På den annen side er det lagt opp til en valgfrihet, hvor domfelte selv kan bestemme om vedkommende ønsker å få sin sak gjenopptatt, da bortsett fra de tilfeller hvor også påtalemyndigheten gis adgang til å begjære en sak gjenopptatt. I vurderingen av utformingen av lovbestemmelsen, veide til slutt hensynet til valgfriheten tyngst, og Gjenopptakelseskommisjonen har i dag ingen generell adgang til på eget tiltak å beslutte en sak gjenopptatt. Ordningen med gjenopptakelse hvor domfelte er død, faller derfor litt utenfor hensynet som taler mot en slik myndighet. Avdøde har ingen muligheter til å gi uttrykk for et eventuelt ønske om gjenopptakelse. Av hensynet til en uriktig domfelt sitt ettermæle, vil det kunne bli oppfattet som støtende om en ikke fjernet et slik stempel som en domfellelse utgjør.⁵²

⁵¹ Jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 - 2001) s. 31 – 32.

⁵² Jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 - 2001) s. 32.

4 Vilkår for gjenopptakelse

Straffeprosessloven §§ 390-393 angir vilkårene for når en avgjørelse kan gjenopptas til ny prøving, jf. § 389 første ledd. Det er hvorvidt begjæringen inneholder grunner som oppfyller disse vilkårene som er hovedteamet for Kommisjonens arbeid.

I dette regelverket kan man trekke to sondringer. For det første skiller man mellom gjenopptakelse til gunst for siktede og gjenopptakelse til skade for siktede.

Videre kan man dele vilkårene i to hovedkategorier. For det første der vilkårene knytter seg til formelle omstendigheter som grove saksbehandlingsfeil og for det andre omstendigheter som knytter seg til avgjørelsesgrunnlaget.⁵³

Det er ingen særlig frist for å begjære en straffesak gjenopptatt, uavhengig om gjenopptakelse begjæres til gunst eller skade for siktede. Dette gjelder både i forhold til tiden som er gått etter at siktede fikk kunnskap om gjenopptakelsesgrunnene og i forhold til tiden som har gått fra domsavsigelsen.⁵⁴

Straffeprosessloven § 390 angir vilkår for gjenopptakelse uavhengig av om det er til skade eller gunst for siktede. Paragrafene 391 og 392 angir vilkårene for når gjenopptakelse kan kreves til gunst for siktede. Bestemmelsene om gjenopptakelse til skade for siktede angis i § 393. Jeg vil i det følgende gi en systematisk fremstilling av de enkelte vilkår i den rekkefølge de står i loven.

⁵³ Hov, 1999, s. 488.

⁵⁴ Jf. Hov, 1999, s. 500.

4.1 Straffeprosessloven § 390

Bestemmelsen er ikke avgrenset, og gjelder gjenopptakelse både til gunst og skade for siktede.

Paragrafens første ledd tilhører gruppen saksbehandlingsfeil: ”Gjenopptakelse kan kreves når en dommer eller et lagrettemedlem som har deltatt i behandlingen av saken, etter loven var utelukket fra dommerstillingen eller ugild, og det er grunn til å anta at dette kan ha hatt betydning for avgjørelsen”.

Feil ved saksbehandlingen knyttes til hvorvidt en dommer eller et lagrettemedlem var ”utelukket fra dommerstillingen eller ugild”. Bestemmelsen omfatter også meddommere i tillegg til fagdommere.⁵⁵ I tillegg stilles det krav til sammenheng mellom saksbehandlingsfeilen og resultatet saken fikk, ved at det må være ”grunn til å anta at dette kan ha hatt betydning for avgjørelsen av saken.” Etersom paragrafen ikke er begrenset til gjenopptakelse til gunst for siktede, vil også feilens betydning for avgjørelsen til skade for siktede kunne oppfylle dette vilkåret.

I annet ledd presiseres det at gjenopptakelse ikke er aktuelt dersom parten ”har eller kunne ha gjort feilen gjeldende under saken”. Det innebærer at dersom feilen under hovedforhandlingen faktisk ble påberopt eller man hadde kunnskap om feilen og dermed mulighet til å gjøre retten oppmerksom på denne, er man senere avskåret fra å kreve gjenopptakelse på dette grunnlaget. Derimot har man fortsatt en mulighet etter § 392, jf. nedenfor.

Bestemmelsen kan sies å ha forholdsvis liten selvstendig betydning overfor de fleste saker, da det etter vilkårene som beskrevet vil kunne være grunnlag for anke. Dette gjelder til tross for at en ankefrist er utløpt og saken formelt er rettskraftig. Muligheten for anke ved utløpt ankefrist hjemles i straffeprosessloven § 318 første ledd. Bestemmelsen i § 390 vil

⁵⁵ Jf. Hov (1999) s. 495.

derfor i første rekke være aktuell overfor avgjørelser som ikke kan ankes, hovedsakelig avgjørelser av Høyesterett.⁵⁶

4.2 Straffeprosessloven § 391

Paragrafen gjelder i sin helhet gjenopptakelse til gunst for siktede, og kan sammenfattes som grove misligheter under behandlingen av saken.⁵⁷

4.2.1 § 391 nr.1.

Bestemmelsen i § 391 nr.1. sier at ”når dommer, lagrettemedlem, protokollfører, tjenestemann i politi eller påtalemyndighet, aktor, forsvarer, sakkyndig eller rettsstolk har gjort seg skyldig i straffbart forhold med hensyn til saken, eller et vitne har gitt falsk forklaring i saken, eller et dokument som er brukt under saken er falsk eller forfalsket, og det ikke kan utelukkes at dette har innvirket på dommen til skade for siktede”.

Begrunnelsen for en slik bestemmelse er åpenbar. Straffbare forhold utøvd av de faste aktører i en straffesak, vil kunne gi feil grunnlag for domfellelse, så lenge det straffbare forholdet er utøvd med hensyn til saken. De mest praktiske eksemplene vil være manipulering eller ødeleggelse av bevis, samt bestikkelser. Som ved § 390 vil straffbare forhold utøvd av de nevnte aktører etter første alternativ, kunne karakteriseres som saksbehandlingsfeil og også gi grunnlag for anke etter § 318.⁵⁸

Når det gjelder falsk forklaring etter annet alternativ, uttaler Kjæremålsutvalget i Rt. 2000 s.1285, at ”falsk forklaring foreligger når det gis en bevisst uriktig forklaring.” Dette er også lagt til grunn i Rt. 1995 s.1372. Det kreves med andre ord forsett, og det gir derfor

⁵⁶ Jf. Strpl.kom. inst. s. 342. Se også Bjerke og Keiserud II (2001) s.1226.

⁵⁷ Jf. Norsk lovkommentar note 2461 om straffeprosessloven § 391.

⁵⁸ Jf. Bjerke og Keiserud II (2001) s.1228.

ikke grunnlag for gjenopptakelse at en part uaktsomt eller i god tro har avgitt uriktige opplysninger.⁵⁹

Kravet til at dokumentet er falsk eller forfalsket, innebærer noe annet enn et dokument med uriktig innhold, og må ha sitt utgangspunkt i straffeloven § 179 flg.⁶⁰

Felles for disse vilkårene er at ”det ikke kan utelukkes at dette har innvirket på dommen til skade for siktede”. En naturlig forståelse av ordlyden tilsier at det ikke trenger å foreligge sannsynlighetsovervekt, men det må foreligge en viss mulighet. Det kreves her mindre grad av sannsynlighet mellom grunn og resultat, enn etter § 390 hvor kravet er ”grunn til å anta”, jf. overfor.⁶¹

4.2.2 § 391 nr.2.

Paragrafen omhandler gjenopptakelse på bakgrunn av strid med folkeretten, og sier at gjenopptakelse til gunst for siktede kan skje:

”når en internasjonal domstol eller FNs menneskerettskomité i sak mot Norge har funnet at

- a) avgjørelsen er i strid med en folkerettslig regel som Norge er bundet av, og ny behandling må antas å burde føre til en annen avgjørelse, eller
- b) saksbehandlingen som ligger til grunn for avgjørelsen er i strid med en folkerettslig regel som Norge er bundet av, hvis det er grunn til å anta at saksbehandlingsfeilen kan ha innvirket på avgjørelsens innhold, og gjenopptakelse er nødvendig for å bøte på den skade som feilen har medført.”

⁵⁹ Jf. Hov (2000) s.494 som henviser til Rt. 1997 s.447.

⁶⁰ Jf. Norsk lovkommentar studentutgave note 2461 om straffeprosessloven § 391, som henviser til Andenæs og Bratholm s. 286-287.

⁶¹ Jf. Bjerke og Keiserud (2001) II s.1228.

Ved lovendringen i 2001⁶² ble bestemmelsens bokstav a endret, slik at også uttalelser fra FNs menneskerettskomité i klagesaker mot Norge i tillegg til internasjonale domstoler kan gi grunn til gjenoptakelse. Utover dette er realiteten i bestemmelsen som før.

Tidligere rettet § 391 nr.2 seg kun mot situasjoner hvor *avgjørelsen* var i strid med en folkerettslig regel Norge er bundet av. Bestemmelsen fikk ved lovendringen et tillegg, dagens § 391 nr.2 bokstav b, som omhandler situasjoner hvor *saksbehandlingen* som ligger til grunn for avgjørelsen er i strid med en folkerettslig regel Norge er bundet av.

Begrunnelsen for at saksbehandlingsfeil tidligere ikke var omfattet, var at man oppfattet dette feltet som lite egnet for lovregulering, ”dels fordi det er svært spesielt, og dels fordi norske domstoler må følge ufravelige norske prosessregler inntil disse i tilfelle er endret”⁶³. Situasjonen i dag er ganske annerledes, og begrunnelsen holder ikke i samme grad. De sentrale menneskerettslige konvensjonene (Den europeiske menneskerettskonvensjon og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter) er nemlig i dag inkorporert i norsk lov, jf. menneskerettsloven § 2 . Resultatet av inkorporeringen er at forholdet mellom folkerettslige forpliktelser og norsk rett er atskillelig mer avklart.

Bakgrunnen for utvidelse av bestemmelsen var i hovedsak anerkjennelse av de rettsgodene bestemmelser om saksbehandlingsfeil er ment å beskytte. Forarbeidene⁶⁴ nevner eksempelvis krav på en rettferdig og offentlig rettergang innen rimelig tid ved en uavhengig og upartisk domstol⁶⁵. Utgangspunktet blir derfor at saksbehandlingsfeil kan ramme like hardt som feil ved innholdet i selve avgjørelsen. De krav som stilles til en forsvarlig saksbehandling, både i norsk prosess - og forvaltningsrett og etter internasjonale forpliktelser, skal nettopp sikre en prosess som er egnet til å føre til riktig resultat. Brudd på disse reglene vil medføre muligheten for sviktende grunnlag for avgjørelsen og i sin tur

⁶² lov 5.juni 2001 nr.63 (i kraft 01.januar 2004).

⁶³ jf. Ot.prp. nr. 51 (1967-68) side 27.

⁶⁴ Jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 - 2001) s. 32.

⁶⁵ Jf. EMK artikkel 6.

lede til et feilaktig og vilkårlig resultat, selv om en uriktig avgjørelse ikke trenger å bli utfallet.

Videre må det være ”grunn til å anta” at feilen ”kan ha innvirket på avgjørelsens innhold,⁶⁶ og gjenopptakelse er nødvendig for å bøte på den skade som feilen har medført”. Det kreves altså ikke at det må være grunn til å anta at en ny avgjørelse vil bli annerledes. Av ressurshensyn utelukkes videre muligheten for gjenopptakelse hvor skaden allerede er bøtet på, for eksempel der straffeutmålingen er tilstrekkelig redusert på bakgrunn av lang saksbehandlingstid.⁶⁷

Det er enda ikke blitt gjenopptatt noen saker på bakgrunn av denne bestemmelsen, i motsetning til § 391 nr.3, som jeg skal behandle i det følgende.

4.2.3 § 391 nr. 3.

Dette er utvilsomt den bestemmelsen som blir mest påberopt, og dominerer totalt statistikken.⁶⁸ I min gjennomgang av praksis fra Kommisjonen har jeg også sett eksempler på begjæringer som potensielt oppfyller også et annet vilkår for gjenopptakelse i tillegg til § 391 nr.3.⁶⁹ Det som da ble resultatet var at saken ble henvist til ny behandling etter § 391 nr.3, man anså det ikke nødvendig med en vurdering opp mot det andre aktuelle vilkåret.

Bestemmelsen gjelder gjenopptakelse til gunst for siktede ”når det opplyses en ny omstendighet eller skaffes frem et nytt bevis som synes egnet til å føre til frifinnelse eller avvisning eller til anvendelse av en mildere strafferegel eller en vesentlig mildere rettsfølge.”, jf. § 391 nr. 3 første punktum.

⁶⁶ Sml. krav til årsakssammenheng etter § 390, se overfor.

⁶⁷ Jf. Ot.prp. nr.70 (2000 – 2001) s. 55.

⁶⁸ Gjelder 18 av 20 av de hittil henviste sakene.

⁶⁹ Se Avgjørelse 15.06.2006-I Fritz Moen og Avgjørelse 08.05.2006-I.

Det sentrale i bestemmelsen er at det fremkommer noe nytt i forhold til saken, i form av ”ny omstendighet” eller ”nytt bevis.”

Med begrepet ”omstendighet” menes det som ofte refereres til som ”rettsfakta”. Rettsfakta er faktiske forhold som har umiddelbar rettslig betydning.⁷⁰ Omstendigheter med slik betydning kan eksempelvis være at det faktisk forelå en straffrihetsgrunn, for eksempel nødverge. Et annet eksempel på ny omstendighet som har vært avgjørende for gjenopptakelse i saker som har vært behandlet av Gjenopptakelsekommisjonen, er at siktede var strafferettslig utilregnelig i gjerningsøyeblikket.⁷¹

”Nye” omstendigheter vil i utgangspunktet omfatte rettsfakta som ikke har vært fremme i den rettslige behandlingen av saken som ligger forut for begjæring om gjenopptakelse.

Når det gjelder kravet til ”bevis” må det bety både bevismiddel og bevisvurdering. På bakgrunn av ny teknologi og ny kunnskap kan bevisvurderingen bli en annen enn i den opprinnelige saken.⁷² Utvikling og benyttelse av DNA-teknologi og ny medisinsk kunnskap vedrørende seksuelle overgrep mot barn, er eksempelvis forhold som i stor grad er egnet til å føre til en annen bevisvurdering. Ny bevisvurdering knyttet til de opprinnelige bevismidler kan i så måte være av tilsvarende betydning som fremleggelse av nye, konkrete bevismidler.

En slik ny bevisvurdering har også vært temaet for Kommisjonen. I to saker⁷³ kommer dette tydelig frem. Begge sakene omhandlet vurdering av de opprinnelige bevis knyttet til seksuelle overgrep mot barn, på bakgrunn av ny medisinsk kunnskap og bruk av sakkyndige som vurderte bevisene på nytt. Blant annet på bakgrunn av rapporten fra de

⁷⁰Jf. Hov (1999) s. 489.

⁷¹Se blant annet Avgjørelse 15.12.2004.

⁷²Jf. Hov (1999) s. 490.

⁷³ Jf. Avgjørelse 16.06.2005 – II og Avgjørelse 03.11.2005.

sakkyndige ble begge sakene tillatt gjenopptatt, da det i tilstrekkelig grad ble sannsynliggjort at bevisvurderingen i dag ville vært annerledes, jf. nedenfor.

Vilkåret som også må være oppfylt i tillegg til opplysning om nye omstendigheter og fremskaffelse av nye bevis, er at disse ”synes egnet til å føre til frifinnelse eller avvisning eller til anvendelse av en mildere strafferegulering eller en vesentlig mildere rettsfølge”. Når kravet til årsakssammenheng er formulert som ”synes egnet til” stilles det ikke krav til sannsynlighetsovervekt. Rettspraksis⁷⁴ har tatt utgangspunkt i at det må foreligge en rimelig mulighet for at det som er nytt i saken kan føre til endret resultat.

Det stilles videre krav til at nye opplysninger eller bevis ikke burde ha vært gjort gjeldende på et tidligere tidspunkt, jf. siste punktum. Dette kravet gjelder ikke for saker som omhandler frihetsstraff, overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39, tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a eller rettighetstap.

4.3 Straffeprosessloven § 392

Bestemmelsen gjelder gjenopptakelse til gunst for siktede, og er mer generelt utformet enn de to foregående paragrafer. Bestemmelsen var ny ved straffeloven av 1981.⁷⁵

Bestemmelsen første ledd lyder: ”Selv om vilkårene i §§ 390 eller 391 ikke er til stede, kan gjenopptakelse til gunst for siktede besluttes når Høyesterett har fraveket en lovtolkning som den tidligere har lagt til grunn, og som dommen bygger på.”

Første ledd omhandler saker hvor Høyesterett etter dommen fraviker lovtolkningen som dommen bygger på, og som Høyesterett tidligere har lagt til grunn. I dette ligger at den nye tolkningen må kunne sies å ville hatt innvirkning på dommen. Det kan videre nevnes at

⁷⁴ Jf. Rt. 1992 s.1683 og Rt 1993 s.1300.

⁷⁵ Bestemmelsen ble endret ved lov 11.juni 1993 nr. 80. Ifølge Inst. O. Nr. 137 (1992-93) s. 13. gjelder ikke annet ledd for avgjørelser som ble rettskraftige før 1.januar 1980.

Kjæremålsutvalget i Rt. 1994 s. 278 uttalte om § 392 første ledd: ”Bestemmelsen synes for øvrig ikke å ta sikte på endret oppfatning av prosessuelle spørsmål.”

Ettersom bestemmelsen gjelder gjenopptakelse til gunst for siktede, vil det bety at den endrede lovtolkningen må tilsi enten frifinnelse eller et gunstigere resultat i form av anvendelse av en mildere straffebestemmelse eller mildere reaksjon.

Bestemmelsens annet ledd angir ytterligere en mulighet for gjenopptakelse, ”når særlige forhold gjør det tvilsomt om dommen er riktig, og tungtveiende hensyn tilsier at spørsmålet om siktedes skyld blir prøvd på ny”. Bestemmelsen er ment som en særlig sikkerhetsventil ved å fange opp situasjoner som lovgiver mener bør være gjenstand for gjenopptakelse, men som ikke omfattes av §§ 390 og 391.⁷⁶ Det bør merkes at gjenopptakelse etter denne bestemmelsen ”kan” ”beslattes”, mens gjenopptakelse etter de øvrige vilkårene ”kan kreves”. Det vil si at Kommisjonen skal vurdere hvorvidt det foreligger tilstrekkelig grunn til gjenopptakelse, mens det etter vilkårene i §§ 390 og 391 kan kreves gjenopptakelse når vilkårene foreligger.⁷⁷ Ifølge forarbeidene⁷⁸ vil en sentral vurdering knyttet til hvorvidt saken skal tillates gjenopptatt etter denne bestemmelsen, være om det ”etter omstendighetene ville være støtende om dommen ble stående uendret.”

Ordlyden gir sentrale indikasjoner på forståelsen av rekkevidden for bestemmelsen.

På den ene side ble ordlyden endret fra ”meget tvilsomt” til ”tvilsomt” ved endringsloven av 11.juni 1993 nr.80. Forarbeidene begrunner endringen med ønske om å lette adgangen til gjenopptakelse etter denne bestemmelsen.⁷⁹ På den annen side tilsikter formuleringen ”tungtveiende hensyn” å markere at bestemmelsen bør brukes med stor varsomhet.⁸⁰

Bestemmelsen inneholder ingen oppregning av aktuelle situasjoner knyttet til ”særlige forhold”, se også en uttalelse av Kjæremålsutvalget i Rt. 1996 s. 1018: ”Kjæremålsutvalget

⁷⁶ Se Strpl.kom. inst. s. 343.

⁷⁷ Loven gir med andre ord anvisning på en diskresjonær avgjørelse, Jf. Bjerke og Keiserud II (2001) s.1232.

⁷⁸ Jf. Strpl.kom. inst. s. 343.

⁷⁹ Jf. Ot.prp nr. 78 (1992-1993).

⁸⁰ Jf. Strpl.kom. inst. s. 344 og Ot.prp. nr. 35 s. 229.

peker på at det i § 392 ikke er oppstilt noen begrensning med hensyn til hva slags "særlige forhold" som kan telle med ved vurderingen av om det er tvilsomt om en fellende dom er riktig, og noen slik begrensning kan heller ikke leses ut av forarbeidene til bestemmelsen, jf Rt 1995 side 165. Det stilles heller ikke noe krav om nye bevis knyttet til skyldspørsmålet, men det forutsettes å skulle foreligge særlige forhold, jf Rt 1996 side 280."

Når det gjelder praksis fra Kommisjonen, er to saker tillatt gjenopptatt med hjemmel i § 392 annet ledd.

Den første saken⁸¹ omhandlet en mann som i 2002 ble dømt for voldtekt etter straffeloven § 192 slik den lyder etter lovendringen 11.august 2000. Det sentrale var at handlingen ble begått før lovendringen var kunngjort i Norsk Lovtidend, og bakgrunnen for gjenopptakelsen var at Høyesterett senere avsa en dom og kjennelse som medførte at det nye innholdet i straffeloven § 192 ikke kunne anvendes på handlinger begått før kunngjøringen. Kommisjonen fant at det forelå "særlige forhold (som) gjør det tvilsomt om dommen er riktig" og at tungtveiende hensyn tilsa at spørsmålet om siktedes skyld ble prøvd på ny, jf. straffeprosessloven § 392 annet ledd.

Den andre saken⁸² omhandlet en mann domfelt ved Borgarting lagmannsrett i 2003 for drap, og idømt forvaring. Domfelte begjærte saken gjenopptatt i 2004, og det ble blant annet vist til at det forelå "falsk bevisføring, falske politirapporter og falske vitneforklaringer". Saken ble utredet av Kommisjonen, som avhørte flere vitner samt innhentet en sakkyndig uttalelse. Det ble vurdert hvorvidt disse avhørene og uttalelsen oppfylte vilkårene etter § 391 nr.3, men Kommisjonen fant at den nye uttalelsen eller de nye vitneforklaringene ikke var å anse som nye omstendigheter eller bevis som var egnet til å føre til frifinnelse eller til anvendelse av en mildere strafferegel eller mildere rettsfølge. Saken ble deretter vurdert etter § 392, annet ledd, da Kommisjonen mente det var flere forhold som tydet på at den avsatte dommen kunne være uriktig. Det ble blant annet ikke

⁸¹ Avgjørelse 10.11.2004.

⁸² Avgjørelse 26.01.2006 – I.

under utredningen avdekket opplysninger som sannsynliggjorde at domfelte hadde motiv for drapet. Kommisjonen konkluderte med at ” På grunnlag av ovennevnte fant kommisjonen, etter en samlet vurdering, at kravet om ”særlige forhold” i straffeprosessloven § 392 andre ledd var oppfylt, og at straffen som var idømt på 21 års forvaring var et tilstrekkelig tungtveiende hensyn som tilsa at domfelte skyld blir prøvd på nytt. Avgjørelsen var enstemmig.”

En ser at funksjonen til bestemmelsen som særlig sikkerhetsventil har betydning, ved at den fanger opp saker hvor det er forhold som i tilstrekkelig grad tilsier at dommen er uriktig selv om de enkelte momentene ikke gir tilstrekkelig grunn for gjenopptakelse etter de øvrige vilkårene.

4.4 Straffeprosessloven § 393

I motsetning til de to foregående paragrafer, angir § 393 vilkårene for når påtalemyndigheten kan kreve gjenopptakelse til skade for siktede. Sammen med § 390, som ikke er begrenset i forhold til gjenopptakelse til skade eller gunst, utgjør § 393 de vilkår som må oppfylles for at en sak skal kunne gjenopptas til skade for siktede. Paragraf 393 nr. 1 inneholder to alternative vilkår. For det første henvises det til vilkår som nevnt i § 391 nr.1.⁸³ Det innebærer for det første at hvor nærmere angitte aktører i strafferettspleien har gjort seg skyldig i straffbart forhold med hensyn til saken, kan dette også gi grunnlag for gjenopptakelse til skade for siktede. Tilsvarende gjelder hvor et vitne har avgitt falsk forklaring eller hvor det er brukt dokument under saken som er falsk eller forfalsket. I tillegg til disse tilfellene som er nevnt i § 391 nr.1, omfatter § 393 også saker hvor den siktede har gjort seg skyldig i straffbare forhold med hensyn til saken. Det straffbare forhold må ha direkte sammenheng med saken, ikke bare avgrenset til hovedforhandlingen, men under hele forfølgningen. Det mest nærliggende eksemplet er hvor siktede gjennom trusler eller utøvelse av vold påvirker vitner i egen sak.

⁸³ Om § 391 nr. 1, se kapittel 4.2.3.

Felles for begge vilkårene er at det stilles krav til sammenheng mellom de nevnte vilkår og at det har ført til frifinnelse eller til anvendelse av en vesentlig for mild straffebestemmelse, eventuelt straffeutmåling. Kravet til sammenheng er formulert som ”grunn til å anta”. Dette avviker noe fra formuleringen i § 391 nr.1, hvor det stilles krav til at sammenhengen ”ikke kan utelukkes”. Forskjellen i utformingen angir forskjellige krav til sammenheng, hvor ”grunn til å anta” vil innebære en høyere terskel for bruk av bestemmelsen, noe som markerer strengere krav ettersom bestemmelsen gjelder gjenopptakelse til *skade* for siktede.

I § 393 nr.2 finnes paralleller til § 391 nr.3. På bakgrunn av egen tilståelse eller andre nye opplysninger eller bevis kan saken kreves gjenopptatt dersom det” må antas at han er skyldig i den straffbare handling eller en vesentlig grovere straffbar handling enn den han er dømt for”. Dette innebærer for det første at gjenopptakelse er aktuelt der hvor frifinnende dom har vært resultatet. Dersom siktede ble domfelt, stilles det krav til at siktede er skyldig i ”en vesentlig grovere straffbar handling.”

Paragrafens annet ledd inneholder en innskrenkning i forhold til første ledd. Dersom den påståtte utførte straffbare handlingen ikke har en strafferamme på fengsel i mer enn tre år, stilles det som vilkår for gjenopptakelse at siktede har gjort seg skyldig i straffbart forhold med hensyn til saken. Det vil si at gjenopptakelse ikke kan kreves til skade for siktede etter § 393 nr.2, dersom strafferammen som handlingen omfattes av ikke har en strafferamme på mer enn tre år.

4.5 Praksis fra Kommisjonen

Praksis fra Kommisjonen viser at det i all hovedsak er hvorvidt det foreligger nye omstendigheter eller bevis etter § 391 nr.3 som er vurderingstemaet. For 2004 ble samtlige 5 saker henvist til ny behandling på dette grunnlaget, men i den ene saken⁸⁴ ble det vurdert som ”tungtveiende hensyn” at skyldspørsmålet for det ene av to forhold ble prøvd på nytt,

⁸⁴ Avgjørelse 10.11.2004.

jf. § 392 annet ledd. For 2005 var situasjonen tilsvarende for de 8 aktuelle sakene. Når det gjelder 2006 er foreløpig⁸⁵ 7 saker besluttet gjenopptatt, hvorav § 391 nr. 3 er gjenopptakelsesgrunn for alle, utenom en,⁸⁶ som ble gjenopptatt etter § 392 annet ledd.

Når det gjelder saksmengden sett under ett, finnes det ikke statistikk på fordelingen av hvilke vilkår som nevnes i gjenopptakelsesbegjæringene eller hvilke vilkår sakene blir vurdert etter, men i all hovedsak er § 391 nr.3 den dominerende gjenopptakelsesgrunnen. Det kan nevnes at Kommisjonen også har hatt til behandling noen få begjæring etter § 390, § 391 nr.1 og nr. 2, samt 392 første og annet ledd. Det har ikke vært begjæring etter vilkårene i § 393.⁸⁷

⁸⁵ Pr. 03 november 2006.

⁸⁶ Avgjørelse 26.01.2006 – I.

⁸⁷ Jf. informasjon fra Gjenopptakelseskommisjonen.

5 Behandlingen av begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker

5.1 Foreløpig prøving

Begjæringen settes frem for Gjenopptakelseskommissjonen og skal angi den avgjørelsen som angripes, grunnlaget for gjenopptakelse og bevis av betydning for saken, jf. § 394 første ledd.

Første ledd i behandlingen av begjæringene er det som blir kalt en ”silingsprosedyre.” En slik prosess er hjemlet i bestemmelsen i § 397, tredje ledd: ”Gjelder begjæringen en avgjørelse som etter sin art ikke kan gjenopptas, eller inneholder den ingen grunn som etter loven kan føre til gjenopptakelse, kan kommisjonen uten nærmere behandling forkaste begjæringen etter reglene om kjennelse. Det samme gjelder hvor begjæringen av andre grunner åpenbart ikke kan føre frem.” En slik avgjørelse kan Kommisjonens leder eller nestleder ta alene, jf. § 397 tredje ledd annet punktum, og avgjørelsen treffes i form av kjennelse.⁸⁸

En slik prosess innebærer at begjæringen blir gjenstand for en foreløpig prøving, hvor de åpenbare sakene blir luket ut. Begrunnelsen har sitt utgangspunkt i prosessøkonomiske hensyn, og dette hensynet har blitt tydeliggjort ettersom saksmengden har vist seg å bli meget stor. En liten, men ikke ubetydelig endring ble innført ved lovendringen. Tidligere *skulle* domstolen straks forkaste begjæringen, mens Kommisjonen *har adgang* til å forkaste slike begjæringer, jf. ordlyden ”kan”. Det medfører dermed ingen plikt for Gjenopptakelseskommissjonen til å forkaste begjæringen. Denne endringen må sees i sammenheng med den utvidete veilednings – og utredningsplikten som er pålagt Kommisjonen.

⁸⁸ Nærmere om begrunnelsesplikten under kapittel 6.

Dette illustrerer betydningen av å pålegge en selvstendig veilednings – og utredningsplikt, ved at Gjenopptakelseskommisjonen har mulighet til å benytte sine virkemidler for å få opplyst en sak som tidligere ville blitt forkastet. Skulle de nærmere undersøkelser vise at saken faktisk faller inn under vilkårene for gjenopptakelse, kan heller ikke begjæringen forkastes etter § 397 tredje ledd. Skulle derimot de undersøkelser som er foretatt, ikke tilsi en fullstendig behandling av begjæringen, kan begjæringen fortsatt forkastes etter § 397 tredje ledd. Partene har også her rett til å bli forelagt eventuelle opplysninger som den foreløpige prøvingen bygger på, og som ikke fremkommer av begjæringen, jf. § 398 fjerde ledd annet punktum. Unntak gjelder for opplysninger som siktede ikke har rett til å gjøre seg kjent med etter § 264 eller som han har opplyst selv.

Spørsmålet blir hvor langt bestemmelsen om utredningsplikt rekker under den foreløpige prøvingen. For det første er det klart at det ikke stilles krav til at saken *skal* bli ytterligere opplyst. Som tidligere er det mulighet til å forkaste begjæringer som åpenbart er ubegrunnede eller ikke vil føre frem. Vurderingen om en slik sak allikevel skal undersøkes nærmere, må forholde seg til praktiske hensyn og økonomiske rammer. Bestemmelsen om forkastelse av begjæringer springer ut fra hensynet til å ikke legge beslag på tid og ressurser som er ment brukt på de saker hvor det kan være grunn til gjenopptakelse. Dette tilsier en konkret vurdering i forhold til hver enkelt sak. Vurderingsmomenter kan være hvorvidt omstendigheter eller opplysninger vedrørende saken som er kjent på annet måte kan gi grunn til å undersøke saken nærmere.

Muligheten for leder eller nestleder til å forkaste begjæringen etter denne bestemmelsen, blir hyppig benyttet. For 2005 og frem til 03.november 2006 har 128 av 255 avsluttede saker blitt forkastet av leder eller nestleder fordi de åpenbart ikke kunne føre frem, mens 24 saker ble forkastet av samlet Kommissjon. I tillegg ble 45 saker avvist fordi de ikke ligger innenfor Kommissjonens mandat. For tilsvarende saker i oppstartsåret 2004 ble de fleste av de 18 aktuelle sakene behandlet av samlet Kommissjon for å fastlegge grensen mellom

begjæringer som åpenbart ikke fører frem, og begjæringer som ikke tas til følge.⁸⁹ I 2004 ble 38 saker avvist på formelt grunnlag.

5.2 Begjæringer som ikke forkastes

Dersom begjæringen ikke forkastes etter den foreløpige prøvingen, fremlegges den for den annen part, jf. § 397 fjerde ledd. Jeg vil i de følgende avsnitt gi en nærmere fremstilling av de virkemidler Kommisjonen rår over i sitt arbeid med saken.

Når saken er ferdig utredet skal den fremlegges for samlet Kommisjon, jf. § 399 som stiller krav til at minst 3 av de 5 medlemmene må være jurister. Det innebærer at dersom et juristmedlem har forfall, må stedfortreder også være jurist. Avgjørelsen om begjæringen tas til følge eller ikke, treffes med alminnelig flertall, jf. § 395 tredje ledd annet punktum. Avgjørelsen treffes i form av kjennelse, jf. § 399 første punktum. Det presiseres at regelen i § 54 om at rettens formann alene kan treffe avgjørelse som ikke hører til hovedforhandlingen eller pådømmelsen, ikke kommer til anvendelse. Det innebærer at avgjørelsen må fattes av samlet kommisjon.

I de tilfeller hvor Kommisjonen beslutter at en sak skal gjenopptas, blir saken henvist til ny behandling ved en domstol som er sideordnet den som avsa dommen, jf. § 400 første ledd. Det skal foretas en ny ”fullstendig” behandling av saken, dog med to unntak som følger av § 400 femte ledd; ” Er siktede død, skal retten avsi frifinnende dom uten hovedforhandling. Også ellers kan retten med påtalemyndighetens samtykke avsi frifinnende dom uten hovedforhandling.” Hittil er det avsagt frifinnende dom uten hovedforhandling i 6 saker som er henvist fra Gjenopptakelseskommisjonen. I 3 av disse sakene var domfelte avgått ved døden.

⁸⁹ Jf. årsrapportene for 2004 og 2005, samt midlertidige tall for 2006 mottatt av Kommisjonen.

5.3 Veilednings – og utredningsplikt

Den kanskje viktigste endringen ved opprettelsen av Kommisjonen utover flytting av avgjørelsesmyndigheten fra domstolene til Kommisjonen, var presiseringen og utvidelsen av veiledningsplikten og innføringen av den selvstendige utredningsplikten. Hver for seg inneholder de selvstendige rettigheter, men spørsmålet om plikten til veiledning og utredning henger også nøye sammen.

5.3.1 Veiledningsplikt

Bestemmelsen om veiledningsplikten er plassert i straffeprosessloven § 397. Her pålegges Gjenopptakelseskomisjonen ”plikt til å veilede den som begjærer gjenopptakelse, slik at han eller hun kan vareta sitt tarv best mulig”.

Tidligere lovgivning inneholdt ikke egne bestemmelser om veiledning i forbindelse med begjæring om gjenopptakelse, og det var noe uklart i hvilken grad det eksisterte noen slik plikt. Indirekte ble en viss veiledningsplikt hjemlet i straffeprosessloven § 294 som omhandler rettens ansvar for opplysning av saken.⁹⁰

Kommisjonen skal i dag av eget tiltak vurdere om siktede har behov for veiledning, jf. § 397 første ledd annet punktum. Praksis i Kommisjonen er at alle som begjærer sin sak gjenopptatt, blir kontaktet av Kommisjonen og tilbys samtale med utreder. Denne initierende kontakten har for øvrig to formål – gi og få informasjon.⁹¹

5.3.2 Utredningsplikt

Tidligere hadde domstolene mulighet til å innhente ytterligere opplysninger og beslutte bevisopptak, jf. straffeprosessloven § 397 annet ledd. I praksis var det den siktede selv som

⁹⁰ Jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001) s. 42.

⁹¹ Jf. informasjon fra Gjenopptakelseskomisjonen.

måtte sørge for å få sin egen sak opplyst i forbindelse med begjæringen og behandlingen av denne. Dette utgangspunktet så man behov for å endre med bakgrunn i flere hensyn.

For det første er det betraktet som et samfunnsansvar å undersøke om en domfellelse kan være uriktig. Det hensynet var ikke i samsvar med tidligere ordning, hvor det i hovedsak var den siktede med sine ressurser og muligheter som selv måtte belyse sin sak. Det har også vist seg gjennom flere enkeltsaker, at siktede gjennom private medhjelpere har klart å opplyse sin egen sak på en slik måte at vilkårene for gjenopptakelse har blitt tilfredsstillt. På denne bakgrunn kan det sies at rettssikkerheten til den enkelte langt på vei har vært avhengig av flere faktorer som kan variere sterkt fra person til person.

Løsningen, som i dag er gjeldende rett, ble tildelingen av en selvstendig utredningsplikt for Gjenopptakelseskommissjonen. Straffeprosessloven § 398 slår fast at ”Kommissjonen skal av eget tiltak sørge for at saken er så godt opplyst som mulig før den avgjør om begjæringen skal tas til følge.”

Vurderingen blir hva som skiller dagens ordning fra tidligere gjeldende rett og hvilke betydning dette har og kan ha. For det første pålegger bestemmelsen Gjenopptakelseskommissjonen et selvstendig ansvar for å få saken best mulig opplyst. Bestemmelsen sier at Kommissjonen ”etter eget tiltak” ”skal” gjøre dette. Det stilles krav til initiativ og aktivitet fra Kommissjonen selv. Det ble i prosessen frem mot lovendringen fremmet innsigelser mot denne ordningen. Høyesterett fremmet spørsmål om utredningsplikten kunne få konsekvenser for Gjenopptakelseskommissjonens objektivitet. I dette ligger faren for at det oppstår en dobbeltrolle, ved at samme organ som utreder saken også skal avgjøre begjæringen. Dette ble også tatt opp av Oslo Politidistrikt som viste til at ”kommissjonen bør være underlagt prinsippet om ikke selv å fremskaffe beviser og deretter bedømme dem.” Strafferettspleien er hovedsakelig lagt opp til at det er politiet som har ansvar for å etterforske og domstolene har ansvaret for å bedømme de bevis som er fremskaffet og avsi dom på bakgrunn av dette.

Hensynet bak å legge utredningsplikten til Gjenopptakelseskommissjonen veide allikevel til sist tyngst, til tross for anerkjennelse av en viss mulighet for at det kan stilles spørsmål ved om objektiviteten er ivaretatt. Det vesentlige i så måte er den selvstendige stillingen Gjenopptakelseskommissjonen har til de tidligere avsatte avgjørelser som ligger til grunn for begjæringen. Det ligger i ordningens natur at organet er uavhengig og derfor ikke har noe forhold til hva som er riktig avgjørelse. For det første hører ikke Kommisjonen til under domstolene. Den har heller ikke tidligere tatt standpunkt til saken og stiller derfor uten noen tidligere mening eller standpunkt om siktedes skyld.

Hvor langt denne utredningsplikten rekker, vil avhenge av flere forhold. Det åpenbare er forholdet mellom antall saker og de ressurser som er stilt til disposisjon.

Det har, som tidligere nevnt, vært et atskillelig større arbeidspress på Gjenopptakelseskommissjonen enn antatt. Det vil si at både antall saker har vært høyt og flere av disse sakene har vist seg spesielt ressurskrevende. Dette stiller spørsmål om manglende ressurser tillater lemping på kravet om utredning og hvordan de enkelte sakene skal prioriteres mot hverandre, både i tid og omfang.

Det fremkommer av forarbeidene⁹² at bestemmelsen om Kommisjonens utredningsplikt gir uttrykk for en rettslig standard og må forstås på samme måte som straffeprosessloven § 294 og forvaltningsloven § 17 første ledd som forutsetter en avveining i hver enkelt sak. Det legges med det opp til at økonomiske rammer og praktiske hensyn vil være legitime vurderingsmomenter. Ved det store sakstilfanget som har vært siden opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen, har disse momentene blitt satt på prøve. Selv om økte bevillinger og flere ansettelser ble resultatet allerede første året, har Gjenopptakelseskommissjonen varslet ytterligere behov for å håndtere saksmengden.⁹³ Det blir tydelig at de økonomiske rammene kan sette atskillelig press på denne bestemmelsen, ved at man i større grad enn forutsatt må foreta prioriteringer. Rettssikkerhetsgarantien som ligger i den selvstendige utredningsplikten er med andre ord sårbar for stramme

⁹² Henvisning til forarbeidene i dette avsnittet gjelder Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001).

⁹³ Jf. Årsrapport 2004 og 2005 fra Gjenopptakelseskommissjonen.

økonomiske rammer i forhold til de antall saker som kommer inn for Gjenopptakelseskommissjonen.

Når det viser seg at antall gjenopptakelsesbegjæringer har blitt så mange etter lovendringen, blir spørsmålet om prioritering særlig aktuelt. Det finnes ingen spesielle bestemmelser om dette i lovverket, men forarbeidene forutsetter en naturlig behandling av begjæringene etter den rekkefølgen de innkommer. Det henvises i forarbeidene også til den skotske kommisjonen hvor det foreligger administrative regler som kan gi en viss føring også for Gjenopptakelseskommissjonen. Her sies det at det skal gis prioritet til saker der siktede soner frihetsstraff, er alvorlig syk eller tilårskommen, og i saker der det har fremkommet sterk kritikk mot påtalemyndigheten eller domstolene. Tilsvarende gjelder også i forhold til den engelske Kommisjonen. Dette er momenter som åpenbart er viktig for den enkelte siktede. Frihetsstraff er en særdeles alvorlig inngripen i den enkeltes integritet og gjenopptakelsesinstituttet er etablert nettopp for å forhindre og begrense skadevirkningen av feilaktige avgjørelser. I saker hvor siktede er syk eller gammel, vil også hensynet til at en eventuell rettelse av tidligere avgjørelse blir foretatt mens siktede fortsatt lever, kunne ha stor betydning for den enkelte. Senest i 2006 ble Fritz Moen frikjent for det siste av to drap han var domfelt for, men Moen døde i 2005. Han opplevde dermed kun å bli frikjent for det første drapet.

Også tilfeller hvor det fremkommer opplysninger som kan tyde på kritikkverdige forhold hos domstolene eller påtalemyndigheten bør gis prioritet. Dette har for det første betydning for integriteten til et uavhengig organ som Gjenopptakelseskommissjonen. Den objektive og uavhengige posisjonen forsterkes ved å ta tak i kritikkverdige forhold, og motsatt ville den bli vesentlig svekket dersom man ikke prioriterte slike saker. For det annet vil avdekking av slike forhold være av vesentlig betydning for å lære av feil og kunne gjøre de administrative og lovmessige endringene for å rette opp i de eventuelt kritikkverdige forholdene.

Kommisjonen har i en viss utstrekning benyttet muligheten til å oppnevne forsvarer for domfelte. Straffeprosessloven § 397 annet ledd gir hjemmel for å oppnevne offentlig

forsvarer ”når særlige grunner tilsier det.” Dette har medført oppnevning av forsvarer i spesielt omfattende og kompliserte saker, samt i ressurskrevende situasjoner hvor domfelte bor avsides.⁹⁴ Ved å tildele forsvarer sikrer man i større grad både at tilstrekkelig veiledning blir gitt samt at saken lettere vil kunne bli utredet, og dette reduserer tilsvarende behov for veiledning fra Kommisjonen.

Utgangspunktet ved opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen var at den selvstendige veilednings – og utredningsplikten skulle gjøre ytterlige rettshjelp overflødig. Allikevel forutså man muligheten for at omfattende og kompliserte saker ville kreve ytterligere tiltak, og bestemmelsen om muligheten for oppnevning av forsvarer ble tatt med. Forarbeidene nevner at oppnevning av forsvarer også kan tenkes i saker hvor siktede i særlig grad har behov for bistand for å ivareta sine interesser. Gjenopptakelseskommisjonen har benyttet dette i saker hvor det blant annet har vært grunn til å tro at siktede har vært strafferettslig utilregnelig. På bakgrunn av at Kommisjonen har plikt til å veilede siktede, er det derfor bare i unntakstilfeller at forsvarer blir oppnevnt. Hittil er det oppnevnt forsvarer i 76 saker.⁹⁵ En må anta at dette tallet vil øke med tanke på det store sakstilfanget, ettersom en forsvarer kan avlaste Kommisjonen både med tanke på veiledning – og utredningsplikten.

5.3.3 Virkemidler

For at utredningsplikten skal være reell, er Gjenopptakelseskommisjonen avhengig av diverse virkemidler i sitt arbeid for å få saken best mulig opplyst. Straffeprosessloven § 398 første ledd tredje punktum sier at ”Kommisjonen kan innhente opplysninger på den måten den anser hensiktsmessig, jf. §§ 398 a og 398 b, og avholde muntlige avhør.”

Kommisjonen kan for det første innkalle både siktede og vitner til avhør etter reglene om bevisopptak utenfor hovedforhandling, jf. henholdsvis § 398a første ledd første punktum og § 398a annet ledd første punktum. Denne muligheten er foreløpig ikke benyttet, noe som

⁹⁴ Jf. årsrapport for 2005.

⁹⁵ Jf. Informasjon fra Gjenopptakelseskommisjonen.

kanskje illustrerer at den ikke er så praktisk. Når det gjelder siktede viser bestemmelsen til at reglene i straffeprosessloven kapittel 8 kommer til anvendelse. Dette medfører blant annet en plikt for siktede til å møte jf. § 85. Det følger også en hjemmel til pågrepelse hvor siktede ikke møter, eller man antar at siktede ikke vil møte, jf. § 88. Tilsvarende gjelder i forhold til vitner hvor kapittel 10 og § 234 annet ledd gjøres gjeldende.

Hovedregelen er at avhør etter § 398a første og annet ledd og § 398 første ledd (muntlige høringer) holdes for åpne dører, jf. § 398a tredje ledd. Det er allikevel mulighet for lukkede dører i nærmere angitte tilfeller.

Gjenopptakelseskommisjonen har videre mulighet til å begjære bevisopptak etter reglene i domstolsloven § 43 annet ledd og §§ 44 flg., jf. § 398a første ledd. Her hjemles også vitneforklaring etter § 118, dvs forklaring om opplysninger underlagt lovbestemt taushetsplikt. Avgjørelse om slik forklaring skal gis, skal tas av leder eller nestleder og to andre medlemmer og følger reglene om kjennelse, jf. § 398a annet ledd siste punktum. Avgjørelsen treffes med alminnelig flertall og kan bringes inn for lagmannsretten etter reglene om kjæremål.⁹⁶ Forarbeidene legger opp til at eventuelt kjæremål som nevnt ikke bør behandles av de samme dommerne som var deltakende i behandlingen av den gjeldende dom. Dette er ikke uttrykkelig slått fast i loven, men vil være i tråd med de hensyn som ellers ligger bak dagens ordning.

Ved avhør etter første og annet ledd kreves at minst tre av Gjenopptakelseskommisjonens medlemmer er tilstede. Bestemmelsene må sees i sammenheng med paragrafens femte ledd, som hjemler muligheten for avhør av siktede og vitner etter reglene om politiavhør. Her stilles det ikke krav til at et visst antall medlemmer skal delta og siktede eller vitner har heller ikke plikt til å møte eller forklare seg. Det skilles med dette mellom formelle avhør i form av bevisopptak og mer uformelle avhør etter reglene om politiavhør.

⁹⁶ Denne lovfestede retten til kjæremål utgjør et unntak fra hovedregelen. Nærmere om overprøving av avgjørelsene, se kapittel 2.4.

Kommisjonen kan begjære bevisopptak etter reglene i domstolloven § 43 annet ledd og §§ 44 flg. Kommisjonen kan også sette frem begjæring for tingretten om personundersøkelse og observasjon etter kapittel 13 og om bruk av tvangsmidler etter kapitlene 14-16.

Kommisjonen kan gi utleveringspålegg etter § 210 første punktum, oppnevne sakkyndige etter reglene i kapittel 11, og foreta gransking etter reglene i kapittel 12.

Kommisjonen kan videre i særlige tilfeller anmode påtalemyndigheten om å utføre nærmere angitte etterforskningskritt. Lovteksten angir at dette skal skje i ”særlige tilfeller”, og forarbeidene forutsetter at det ikke skal bli vanlig praksis med bistand fra påtalemyndigheten. Utredning skal først og fremst utføres av Kommisjonen.

For å illustrere hvordan innholdet i utredningsplikten kan gjøre seg gjeldende i forhold til enkeltsaker, gjengir jeg hovedpunktene i saksgangen til saken vedrørende Fritz Moen. Han ble i 1978 og 1981 dømt for drapet på to kvinner. Straffen etter den første saken ble satt til fengsel i 16 år og 10 års sikring. Ved domfellelsen i 1981 for det andre drapet ble fengselsstraffen 5 år i tillegg til den opprinnelige dommen. Ved dom i 1999 ble påtalemyndigheten bemyndiget til ytterligere bruk av sikringsmidler i inntil 5 år. Begge sakene ble begjæret gjenopptatt av Moen ved advokat Elden i år 2000. Begjæringen ble behandlet ved Hålogaland lagmannsrett i 2002, og begjæringen ble ikke tatt til følge for noen av sakene. Kjennelsen ble påkjært til Høyesteretts Kjæremålsutvalg, som i 2003 tillot gjenopptakelse av den ene saken, dommen fra 1981. Moen ble i 2004 frifunnet for denne saken. Når det gjaldt domfellelsen fra 1978, fant Kjæremålsutvalget at vilkårene for gjenopptakelse ikke var tilstede. I 2004 begjærte Moen på nytt gjenopptakelse av saken fra 1978. Begjæringen ble ikke behandlet med en gang, da begjæringen kun inneholdt en foreløpig begrunnelse, og Kommisjonen la behandlingen i ro inntil fullstendig begjæring ble innlevert. I mars 2005 avgikk Moen ved døden, og det ble fra Moens bror gitt uttrykk for at det var Moen ønske at saksbehandlingen ble gjennomført.

Det skjedde så en utvikling i saken. Rett før jul i 2005 tilsto en annen mann på dødsleiet begge drapene. Kommisjonen tok i den forbindelse kontakt med Trøndelag

Statsadvokatembeter og Sør-Trøndelag Politidistrikt for gjennomgang av saken. Resultatet ble at videre etterforskning skulle skje i regi av Kommisjonen. Det ble anmodet om etterforskningsbistand fra Kripos, og en etterforskningsleder og en etterforsker fra Kripos sto for hoveddelen av etterforskningen knyttet til tilståelsen. I tillegg gjennomførte Kommisjonen undersøkelser på bakgrunn av det opprinnelige etterforskningsmaterialet fra sakene som resulterte i domfellelse i 1978 og 1981. Også materialet som fulgte gjenopptakelsesbegjæringen fra år 2000 ble gjennomgått. Et av formålene med disse undersøkelsene var å få avklart forhold rundt Moens forklaringer for politiet og retten i saken fra 1978. Det ble oppnevnt en sakkyndig, en professor i spesialpedagogikk, som besvarte spørsmål vedrørende døvetolkning og språkforståelse hos døve. Kommisjonen gjennomførte også avhør av behandlende psykiater.

Tilståelsen ble ansett som nytt bevis etter straffeprosessloven § 391 nr.3 og spørsmålet ble da hvorvidt dette beviset synes egnet til å føre til frifinnelse, som er kravet som stilles til sannsynlighet i forholdet mellom gjenopptakelsesgrunn og resultat.

Etterforskningen og Kommisjonens undersøkelser viste at personen som tilsto drapene var en mulig gjerningsmann. Dette på bakgrunn av at personen oppholdt seg i Trondheim i tiden for drapene, hadde samme blodtype som gjerningspersonen og senere var dømt for vold og drapsforsøk. Tilståelsen ble også vurdert som reell, i den forstand at personen virket troverdig og realitetsorientert.

Kommisjonen konkluderte på bakgrunn av vurdering av tilståelsen og det øvrige bevismaterialet at de nye bevis var egnet til å føre til frifinnelse av Fritz Moen for drapet han ble dømt for i 1978. Det ble på den bakgrunnen ikke funnet grunn til å vurdere hvorvidt også vilkårene for gjenopptakelse etter § 392 annet ledd var tilstede, det vil si hvorvidt det var særlige forhold som gjorde det tvilsomt om dommen var riktig.

Ettersom Moen var avgått ved døden, ble det ved lagmannsretten avsagt frifinnende dom uten hovedforhandling, jf. § 400 femte ledd.

Det skal være usagt hva som hadde vært resultat etter ordning. Det sentrale er selvfølgelig det nye beviset i form av tilståelsen som ble avgitt. Allikevel er det på det rene at Kommisjonen i henhold til utredningsplikten iverksatte omfattende etterforskningskritt for å bringe mest mulig klarhet i de enkelte omstendighetene. Tidligere ville eventuelle etterforskningskritt være iverksatt under ledelse av påtalemyndigheten.

I praksis er utredningen i forhold til den enkelte sak atskillelig mindre omfattende. Alle saker starter med en gjennomgang av tilgjengelig dokumentasjon, først og fremst straffesaksdokumentene som blir oversendt Kommisjonen. Det foretas også en samtale med siktede, som også er et ledd i å oppfylle veiledningsplikten. Avhør av siktede skjer i noen få av sakene, og dersom det er behov for særlig konfronterende spørsmål, velges avhørsform. Det foretas også fra tid til annen avhør av vitner, fortrinnsvis i de sakene som krever nærmere utredning. Som nevnt er det foreløpig ikke avhørt vitner etter reglene om bevisopptak, jf. § 398 a første og annet ledd, men derimot etter reglene om politiavhør, jf. § 398 a femte ledd, som er atskillelig mindre ressurskrevende. Kommisjonen benytter også sakkyndige når det er hensiktsmessig.⁹⁷

Som redegjort for overfor, har Kommisjonen mange virkemidler til disposisjon i sitt arbeid for å få saken opplyst. Bestemmelsene ivaretar mange hensyn, herunder det kontradiktoriske prinsipp⁹⁸, og ved å arbeide aktivt med sakens rettslige og faktiske side oppnår Kommisjonen også en form for umiddelbarhet i forhold til bevisene i saken. Hvorvidt dagens ordning har gitt utslag i forhold til hvor mange saken som blir gjenopptatt, kommer jeg tilbake til i siste avsnitt.

⁹⁷ Jf. informasjon fra Gjenopptakelseskommisjonen.

⁹⁸ Nærmere om § 398 annet ledd under kapittel 6.

6 Etterkontroll av reglene om Gjenopptakelseskommissjonen

I forbindelse med opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen, gikk departementet inn for at lovendringene skulle etterkontrolleres. Hensikten med en slik etterkontroll er å undersøke om de tilsiktede virkningene er oppfylt.⁹⁹

Ordningen som ble foreslått av departementet i prosessen frem mot lovendringen og som fikk sin tilslutning fra Stortinget¹⁰⁰, legger opp til etterkontroll i flere etapper. Den første etterkontrollen ble foreslått å komme etter at Kommisjonen har vært i drift i ett år. Det er denne første etterkontrollen eller evalueringen som er gjennomført og som ledet frem til lovendringen av 30.juni 2006. Siktemålet for denne første etterkontrollen ble angitt til å være en undersøkelse av om beregningene knyttet til saksmengde, ressursbehov og kostnader bør justeres. I tillegg ble åpenbare svakheter ved saksbehandlingen nevnt som moment. Utover dette, er det foreslått å gjennomføre en grundigere etterkontroll etter tre til fem år.

Det viser seg at antall begjæringer som Gjenopptakelseskommissjonen mottar har vært vesentlig større enn det som ble antatt og forutsatt. Det har medført behov for opprettelse av flere stillinger og økning av de økonomiske tilskuddene. I tillegg til at antall saker er stort, er også flere av disse meget omfattende og kompliserte. Tilsvarende årsrapport for 2005 tegner mye det samme bildet. Det blir fortsatt pekt på behov for ytterligere ressurser.

De økonomiske rammene har vært behandlet gjennom de ordinære budsjettprosessene. Fokuset i etterkontrollen ble derfor behovet for endringer i saksbehandlingsreglene.

⁹⁹ Jf. Ot.prp. nr. 70 (2000-2001) s. 50.

¹⁰⁰ jf. Innst. O. nr. 114 (2000-2001) side 9-10

Resultatet av etterkontrollen ble enkelte endringer i saksbehandlingsreglene for Gjenopptakelseskommissjonen, og lovendringen trådte i kraft straks, jf. lov 30.juni 2006.

Jeg vil i det følgende gi en kort fremstilling av de viktigste endringene.

For det første ble det lovfestet at Kommisjonens avgjørelser om salær er endelige, jf. § 397 annet ledd tredje punktum. Videre ble det også åpnet for at Kommisjonen kan oppnevne bistandsadvokat for den som er krenket i saken, jf. § 397 annet ledd annet punktum.¹⁰¹ Det ble også innført mulighet for å kreve politiattest for lederen, nestelederen, medlemmene og de ansatte i kommisjonen og for andre som gjør tjeneste i saker for kommisjonen, jf. § 395 annet ledd annet punktum.

Forøvrig ble det lovfestet hvilken mulighet den domfelte har til å trekke tilbake en begjæring om gjenopptakelse. Tidligere inneholdt ikke straffeprosessloven noen regulering av slike tilfeller, og forslaget kom fra Gjenopptakelseskommissjonen etter å ha mottatt et ønske fra domfelte om å trekke begjæringen etter at saken¹⁰² var besluttet gjenopptatt. Domfelte ønsket at påtalemyndigheten skulle anke saken til hans gunst, noe som ble tatt til følge. Saken ble deretter behandlet av domstolene. Forslaget ble vedtatt langt på vei slik det ble forelått fra Gjenopptakelseskommissjonen og lyder som følger: ”Er gjenopptakelse besluttet, kan den part som har begjært gjenopptakelse, trekke begjæringen tilbake inntil hovedforhandlingen begynner, og når motparten samtykker, inntil den er avsluttet. Når en begjæring om gjenopptakelse fra påtalemyndigheten til gunst for en domfelt er tatt til følge, og den domfelte er underrettet om avgjørelsen, kan påtalemyndigheten bare trekke begjæringen med samtykke fra den domfelte. Er saken innkommet til den rett som skal behandle den etter første og annet ledd, heves saken.” Det er foreløpig ingen som har benyttet denne muligheten etter at den ble lovfestet.

Det ble også gjort ytterligere et unntak fra § 398 annet ledd, utover det som allerede fulgte av bestemmelsen: ”Dersom kommisjonen under saksforberedelsen innhenter eller mottar

¹⁰¹ Denne muligheten er benyttet i 6 saker.

¹⁰² Avgjørelse 15.12.2004 - III. Se også kapittel 7.1.4.

opplysninger av betydning for avgjørelsen, skal siktede og påtalemyndigheten gjøres kjent med opplysningene og få uttale seg om dem. Plikten til å informere siktede gjelder likevel ikke for opplysninger som vedkommende ikke har rett til å gjøre seg kjent med etter § 264, jf. § 267.” Den nye bestemmelsen ble tatt inn som nytt tredje ledd og lyder som følger: ”Når det er strengt nødvendig for å unngå fare for en alvorlig forbrytelse mot noens liv, helse eller frihet, kan kommisjonen nekte domfelte og forsvareren innsyn i opplysninger. Før avgjørelsen treffes, skal kommisjonen innhente uttalelse fra politiet”.

I Inst.O.nr.73 (2005-2006) fremkommer at komiteen viser til at unntaksregelen om innsynsnekt forutsettes evaluert i sammenheng med den helhetlige vurderingen av spørsmål om innsyn senere. Samtidig ber man om at departementet i dette arbeidet følger opp Datatilsynets påpekninger med sikte på å presisere definisjonen av ”frihet” ytterligere, for å klargjøre regelverket.

Når det gjelder begjæringer som forkastes under den foreløpige prøvingen, fikk § 397¹⁰³ tredje ledd en ny setning av betydning: ”Når en avgjørelse etter første punktum ikke byr på tvil, kan den treffes uten annen begrunnelse enn en henvisning til bestemmelsen her.” Dette utgjør et unntak fra regelen i § 52 om at også kjennelser skal inneholde grunner, og får betydning for begjæringer som etter sin art ikke kan gjenopptas eller ikke inneholder grunn som kan føre til gjenopptakelse. Med tanke på at unntaket ikke omfatter begjæringer som ”åpenbart ikke kan føre frem”, hvor behovet for begrunnelse for den siktede må antas å være større, vil ikke dette svekke ordningen nevneverdig. Ordningen er først og fremst begrunnet i prosessøkonomiske hensyn.¹⁰⁴

Det kan til sist også nevnes at den som har begjært gjenopptakelse, har forklart seg for Kommisjonen eller arbeider eller gjør tjeneste for Kommisjonen, regnes etter lovendringen som aktør i rettsvesenet og omfattes dermed av vernet etter straffeloven § 132a.

¹⁰³ Nærmere om § 397 tredje ledd under kapittel 5.1.

¹⁰⁴ Jf. Ot.prp. nr.54 (2005 – 2006) s. 13.

7 Betydningen av opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen

Et sentralt spørsmål er hvilken betydning opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen har hatt. Formålet med dagens ordning er at den skal være tillitsvekkende og godt egnet til å vurdere og treffe riktige avgjørelser under prosessen. Jeg har i det foregående gitt en fremstilling av gjeldende rett knyttet til Gjenopptakelseskommissjonen og dens arbeid. I det følgende vil jeg foreta en vurdering av hvorvidt hensynene bak opprettelsen kan sies å være realisert. Et sentralt element i denne vurderingen vil være en gjennomgang av relevant tallmateriale for å se om dette gir grunnlag for noen betraktninger.

7.1 Tallmateriale

7.1.1 Tiden før og etter opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen

I tillegg til å belyse utviklingen etter at Gjenopptakelseskommissjonen startet sitt arbeid, vil jeg også foreta en sammenlikning av tiden før og etter lovendringen.¹⁰⁵

7.1.2 Antall begjæringer

Som nevnt innhentet departementet tall fra samtlige av landets domstoler knyttet til gjenopptakelse av straffesaker i forbindelse med utredningen av alternativene som ble fremsatt i høringsnotatet av 14.juli 2000.¹⁰⁶ Tallene gjelder for perioden 1992 til 1999.

¹⁰⁵ Et eksempel fra tiden hvor gjenopptakelse av straffesaker var regulert av den nå opphevede straffeprosessloven av 1887 finnes i ”Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker”, som gjengir tall for perioden 1954 – 1958. Totalt ble 75 saker¹⁰⁵ begjært gjenopptatt, dvs snitt på 15 begjæringer per år. Syv saker førte frem, noe som tilsvarer en gjenopptakelsesprosent på ca 9,5. Samtlige av disse sakene endte med realitetsendring.

¹⁰⁶ Jf. Ot.prp. nr.78 (2000 – 2001) s. 17.

Dette er en av få oversikter som foreligger fra perioden når domstolene behandlet begjæringene, og jeg gjengir her funnene.¹⁰⁷

I perioden 1992 – 1999 kom det inn 254 begjæringer for herreds – og byrettene, 181 for lagmannsrettene og 25 for Høyesterett. Det totale tallet for perioden blir dermed 460 begjæringer. Deler vi dette tallet på antall år, blir gjennomsnittet 57,5 saker per år. Tallene viste også noen forskjeller i løpet av perioden. For by – og herredsrettene var antall innkomne begjæringer markert høyere fra og med 1996. Det er vanskelig å knytte endringen som skjedde i 1996 til noen konkret årsak, men det er sannsynlig å tro at innføringen av to-instans ordningen som trådte i kraft i august 1995 spilte en rolle, samtidig som ordlyden i § 392 annet ledd ble endret fra ”meget tvilsomt” til ”tvilsomt” og markerte en lemping av kravet.¹⁰⁸ For lagmannsrettene viser tallene en mer stabil stigende tendens, unntatt for de første to årene i perioden hvor tallene er noe lavere. Den trolige årsaken til dette er at det ikke foreligger fullstendige tall fra alle lagmannsrettene for disse to årene. Tall for Høyesterett gjengir jeg her; 1 i 1992, 5 i 1993, 1 i 1994, 1 i 1995, 1 i 1996, 4 i 1997, 5 i 1998 og 7 i 1999.¹⁰⁹ Det er også interessant å se på gjennomsnittet for perioden etter to-instansreformen, da forutsetningen er mer like i forhold til dagens gjeldende rett. Jeg tar utgangspunkt i perioden i perioden 1997 – 1999, da dette ligger nærmest i tid og tilsvarende omtrent like lang tid som Kommisjonen har vært i drift. I denne perioden ble 259 saker begjært gjenopptatt, i snitt 86 saker per år.

¹⁰⁷ Det kan nevnes at to lagdommer ikke fikk frem tallene for 1992, og ett lagdomme fikk ikke frem tallene for 1993. Et mindre sorenskriverembete hadde ikke tallene for 1992-1994. Ved en større byrett ble det brukt feil sakskode, og tallene derfra ble basert på hukommelsen hos medarbeiderne.

¹⁰⁸ Forut for denne lovendringen ble det hentet inn tall fra lagmannsrettene, som viste at det i perioden 1986 – 1990 var innkommet 99 begjæringer og hvor kun en ble tillatt gjenopptatt, jf. St.meld. nr. 23 s. 89.

¹⁰⁹ Seks av sakene for 1999 kom fra samme person og ble avvist da det ikke var anledning til å begjære gjenoptakelse.

Tilsvarende tall for Gjenopptakelseskommisjonen¹¹⁰ viser en kraftig økning i antall mottatte begjæringer. I forarbeidene¹¹¹ ble det forutsatt en økning av saksmengden ved opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen. Det ble anslått at Kommisjonen ville motta ca 100 saker per år, og bemanning og de økonomiske rammene ble gitt med dette utgangspunktet. Det viste seg at første året Kommisjonen var i drift, ble hele 232 begjæringer innlevert, med andre ord to og en halv gang så mange saker som forutsatt. Kun 61 saker ble avsluttet dette året. I 2005 sank antall mottatte begjæringer til 140 og 129 saker ble avsluttet. Frem til 03 .november 2006 har Kommisjonen mottatt 139 begjæringer og avsluttet 126 saker. Det vil si at det totale antallet mottatte begjæringer for 2006 sannsynligvis vil overstige nivået for 2005, men bli laver enn i 2004. Totalt for perioden er det mottatt 511 begjæringer, hvorav 315 saker er avsluttet

Gjennomsnittet av antall innkomne begjæringer til Kommisjonen blir ca 160 begjæringer per år,¹¹² mot et gjennomsnitt på 57,5 saker per år for perioden 1992 – 1999 (86 saker per år i perioden 1997 – 1999) når begjæringene ble behandlet av domstolene.

7.1.3 Antall saker som har blir gjenopptatt

Når det gjelder hvor mange saker som faktisk ble gjenopptatt, viser tallene fra domstolene at 66 av 460 saker ble tillatt gjenopptatt, som utgjør 14,3 prosent av begjæringene. I gjennomsnitt tilsvarer dette ca 8,25 saker per år. For perioden 1997 – 1999 ble 45 av 259 saker gjenopptatt, som utgjør ca 17,3 prosent. I gjennomsnitt utgjør dette 15 saker per år. Tilsvarende tall fra Kommisjonen viser at kun 20 av 315 avsluttede saker er tillatt gjenopptatt, som utgjør 6,4 prosent. Dette tilsvarer et gjennomsnitt på ca 6,6 saker per år.

¹¹⁰ Tallmaterialet etter opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen er hentet fra Kommisjonens årsrapporter fra 2004 og 2005 samt de foreløpige tallene for 2006.

¹¹¹ Jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001).

¹¹² Tallet er beregnet ut i fra perioden januar 2004 til og med 03. november 2006. Tallet må sees i sammenheng med oppstartsåret, hvor Kommisjonen mottok hele 232 begjæringer.

Tar en utgangspunkt i de realitetsbehandlede sakene, er dette tallet 233 saker, og saker som er henvist utgjør da ca 8,6 prosent.

En ser at det reelle antall saker som blir gjenopptatt ikke har økt i samsvar med antall begjæringer etter opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen, når en sammenlikner med tallene fra før endringen. Tvert imot er gjennomsnittet hittil lavere, selv om tallene fra 2005 og 2006 kan tyde på at antall gjenopptatte saker blir på samme nivå som før lovendringen.

113

7.1.4 Resultatet etter ny behandling ved domstolene

Hva resultatet blir ved den nye behandlingen er også interessant på flere måter. For det første stilles det krav til en viss sannsynlighet for at gjenopptakelsesgrunnen skal føre til et annet resultat, og utfallet vil kunne gi en indikasjon på hvorvidt dette er vurdert riktig.

For perioden 1992 – 1999 ble i by – og herredsrettene 41 saker gjenopptatt og 18 endte med frifinnelse. I lagmannsrettene var tallet 24 saker, hvorav 22 av sakene endte med frifinnelse. I Høyesterett ble en sak besluttet gjenopptatt. Totalt ble 66 saker besluttet gjenopptatt, og av disse endte 40 saker med frifinnelse.

Frifinnelsesprosenten utgjør 60,6 prosent. I de øvrige sakene som ble gjenopptatt, ble resultatet enten delvis frifinnelse, samme domfellelse som den opprinnelige, eller bruk av en annen straffebestemmelse på forholdet.

Jeg skal her redegjøre for de sakene som er henvist av Gjenopptakelseskommissjonen og som er behandlet på nytt. Dette er per november 2006 15 saker. Samtlige av disse sakene har medført endret resultat. Av disse har 12 saker endt med frifinnelse, som utgjør en frifinnelsesprosent på 80 prosent. I en sak¹¹⁴ ble resultatet lavere straff i form av betinget

¹¹³ Antall gjenopptatte saker, fordeler seg slik: 5 saker i 2004, 8 i 2005 og 7 hittil i 2006.

¹¹⁴ Avgjørelse 12.12.2004 – I.

fengsel i stedet for ubetinget og nedsatt bot. I en annen sak¹¹⁵ som omhandlet tre forhold, ble resultatet frifinnelse for det ene forholdet, bruk av annen straffebestemmelse for det andre og domfellelse for det tredje. I den siste saken¹¹⁶ ble begjæringen tilbakekalt av domfelte, og ble i stedet anket til gunst for domfelte av påtalemyndigheten. Saken ble behandlet av Høyesterett og resultatet ble domfellelse etter straffebestemmelsen slik den lød før lovendringen, som medførte nedsettelse av straffen. Dette var i tråd med det som var bakgrunnen for gjenopptakelsen.

Tallmaterialet fra Gjenopptakelseskommissjonen er foreløpig beskjedent, men resultatene til de sakene som er ferdigbehandlet gir en klar indikasjon på at avgjørelsene om henvisning har vært riktig vurdert. På lengre sikt vil statistikken kunne tegne et mer helhetlig bilde og kanskje også si noe mer om hvorvidt det har hatt noe betydning at den nye behandlingen er flyttet fra samme domstol til en sideordnet domstol.

¹¹⁵ Avgjørelse 01.11.2005.

¹¹⁶ Avgjørelse 15.12.2004.

8 Vurdering og konklusjon

Den sentrale observasjonen knyttet til tallmaterialet er at antall saker som har blitt gjenopptatt ikke har økt etter opprettelsen av Gjenopptakelseskommissjonen.

Det kan være ulike forklaringer på den store saksmengden, og det faktum at antall saker som blir henvist ikke har økt. Det mest nærliggende vil være å konkludere med at de materielle vilkårene blir praktisert strengere, eller at Kommisjonen har fått en ”slagside.” Skulle en trekke en slik bastant slutning, ville en vært avhengig av en systematisk gjennomgang av sakene, da eventuelle enkeltavvik ikke ville kunne forklare statistikken, bortsett fra å kunne indikere en endring i praksis. En slik gjennomgang ville ikke nødvendigvis ført til et forsvarlig resultat, ettersom begrunnelsene er forholdsvis sparsomme.¹¹⁷ Det viktigste utgangspunktet er uansett at de materielle vilkårene ikke ble strengere ved lovendringen, og det har ikke vært til hensikt å endre praktiseringen.

Alternative årsaker kan for det første være det store fokus som har vært på gjenopptakelse de senere årene og som har økt kjennskapen til ordningen. Media har også i stor grad omtalt flere enkeltsaker som har fått ytterligere omtale gjennom det granskningsarbeidet som har vært gjennomført i etterkant av enkelte av disse sakene.¹¹⁸ Også selve opprettelsen utgjorde en nyskapning i norsk straffeprosess, og fikk naturlig nok mye oppmerksomhet. Det vil spesielt gjelde for oppstartsåret, hvor en også kan tenke seg muligheten for at enkelte ventet med å begjære sin sak gjenopptatt til Gjenopptakelseskommissjonen startet sitt arbeid. Det kan også sies at det er flere forhold ved selve ordningen som tilsier høye tall. At begjæringen vil bli behandlet av et uavhengig organ med klart definert veiledning –

¹¹⁷ Avgjørelsene følger som tidligere nevnt reglene om kjennelse jf. § 399 og begrunnelsesplikten er begrenset.

¹¹⁸Jf. granskning i etterkant av eksempelvis Lilandsaken og nå senest Fritz Moen – saken.

og utredningsplikt har nok økt tiltroen og tilliten til ordningen. Dette vil nok i stor grad også ha senket terskelen for å begjære sin sak gjenopptatt, uten at begjæringen nødvendigvis i større grad enn tidligere oppfyller de materielle vilkår. Erfaringen fra den tidligere ordningen, viser også en tendens i økning av antall begjæringer i forbindelse med innføringen av to-instansordningen og lemping av kravene knyttet til vilkårene i § 392.

Antall saker som blir gjenopptatt vil også være avhengig av hvilke enkeltsaker som til enhver tid er under behandling. En vil derfor kunne forvente at tallene vil variere, selv om erfaring viser forholdsvis stabile trekk. En kan også begrunne nedgangen med økt rettssikkerhet ved den opprinnelige domstolsbehandlingen.

På den annen side er det bildet som tallmaterialet tegner betenkelig. De forhold at Kommisjonen er tillagt en atskillelig mer aktiv rolle i arbeidet med opplysning av saken, samtidig som antall saker er større, burde både hver for seg og sammen tilsi at totalt flere saker ble gjenopptatt. Endringene i saksbehandlingsreglene var ment som et ledd i styrkingen av rettssikkerheten til siktede, noe som i praksis burde bety flere gjenopptatte saker. Det kan videre vanskelig pekes på noen konkrete endringer knyttet til rettssikkerheten ved domstolsbehandlingene som ville tilsi at antall uriktige domfellelser har gått ned, utover at rettssystemet og lovverket er i en kontinuerlig forbedringsprosess. Sakene referer seg også til høyst forskjellige tidsrom, selv om hovedvekten gjelder forholdsvis nye rettsavgjørelser.

Det ble i forarbeidene¹¹⁹ antatt at gjenopptakelsesprosenten ville gå ned, på bakgrunn av betydelig flere begjæringer, hvor også en del må avvises som åpenbart uholdbare.

Samtidig presiseres viktigheten for tilliten og respekten til prosessen at den nye ordningen bidrar til at flere saker faktisk blir gjenopptatt. Tankegangen er at flere begjæringer kan bety flere begjæringer hvor det er grunn til gjenopptakelse. Dette sto også sentralt i valget av kommisjonsalternativet fremfor behandling ved en sideordnet domstol.

¹¹⁹ Jf. Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001) s. 27.

Videre vil en utstrakt praksis med at leder eller nestleder forkaster saker i stort omfang, kunne bidra til å svekke tilliten, selv om lovens vilkår er forholdsvis strenge, jf. § 397 tredje ledd.¹²⁰ Hittil har 137 av 316 avsluttede saker blitt forkastet av leder eller nestleder. Selv om det i årsrapporten til Kommisjonen påpekes at mange begjæringer kan betegnes som rene anker, og ikke tilfører saken noe nytt, kan det også tenkes flere forklaringer. Utrederne som arbeider med sakene daglig og som avgir sin innstilling kan etter hvert vurdere sakene strengere, enn dommere ved en tilfeldig domstol som bare en ytterst sjelden gang ville behandlet en gjenopptakelsesbegjæring. Ved å forholde seg til mange slike saker, vil en på sikt kunne bli mindre påvirket av den enkelte sak og heve terskelen. Det vil til dels også kunne gjelde medlemmene, og spesielt leder som har dette som sitt daglige virke.

Jeg vil også vise til spørreundersøkelsen blant forsvarere som ble foretatt i 1998 av Anders Bratholm og Ulf Stridbeck, som konkluderte med at minst 15 mennesker, sansynligvis flere, blir uskyldig dømt hvert år. Det kan også nevnes at i perioden fra 1990 til 2005 har ca 30 domfelte for incest fått gjenopptatt saken sin og senere blitt frifunnet. Dette er en indikasjon på at tallet uskyldige dømte hvert år er høyere enn antall saker som blir gjenopptatt.¹²¹

På bakgrunn av det som fremkommer i fremstillingen, mener jeg på generelt grunnlag at rettssikkerheten til den siktede er styrket etter opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen. Endringen medførte innføringen av viktige elementer som veilednings – og utredningsplikt og Kommisjonen består av godt kvalifiserte medlemmer og et sekretariat med bred og relevant erfaring og kompetanse. Det hviler dog et paradoks ved denne betraktningen, nemlig at antall begjæringer som tas til følge ikke er større enn det er i dag. Det må i den forbindelse også nevnes at den begrensede overprøvingsadgangen overfor Gjenopptakelseskommisjonens avgjørelser da blir mer betenkelig, enn dersom tallet hadde økt noe i takt med antall begjæringer.

¹²⁰ Nærmere om § 397 tredje ledd under kapittel 5.1.

¹²¹ Jf. Eskeland (2006) s.514, som referer til Lov og Rett 1998 s. 323 – 363.

Videre vil det høye antall begjæringer som kommer til Kommisjonen gjøre at spørsmålet om økonomiske rammer blir spesielt sentralt. For det første vil en naturlig konsekvens være at man kommer på etterskudd med sakene og saksbehandlingstiden kan bli lang.

Kommisjonen har allerede i dag en betydelig restanse.¹²² For det annet vil man i større grad måtte prioritere og spesielt utredningsplikten kan bli skadelidende.

Avslutningsvis vil jeg konkludere med at opprettelsen av Gjenopptakelseskommisjonen innebar ikke bare en ny organisatorisk ordning, men endret også langt på vei måten begjæringer om gjenopptakelse av straffesaker blir behandlet på. Som jeg har påvist gjennom fremstillingen har spørsmålet om hvem som skal avgjøre begjæringene og de prosessuelle bestemmelsene som regulerer dette arbeid, stor betydning for at rettsikkerhetsgarantien skal fungere etter hensikten.

¹²² Restansen er på ca 200 saker.

9 Litteraturliste

9.1 Bøker, artikler mm.

Andenæs, Johs. og Anders Bratholm. *Spesiell strafferett. Utvalgte emner*. 3.utgave, 4.opplag. Oslo, 2000

Bratholm, Anders og Ulf Stridbeck. *Rettsikkerhet i praksis – en empirisk undersøkelse*, Lov og Rett 1998 s. 323 – 363.

Bjerke, Hans Kristian og Erik Keiserud. *Straffeprosessloven med kommentarer* bind 2, 3.utg. Oslo, 2001.

Bjerke, Hans Kristian. *Tvangs – og rettsmidlene i straffeprosessen*. Oslo, Bergen, Tromsø, 1981.

Eckhoff, Torstein. *Rettskildelære*. 5. utgave ved Jan E. Helgesen. Oslo, 2000.

Eskeland, Ståle. *Strafferett*. 2.utgave. Oslo, 2006.

Hov, Jo. *Rettergang I. Sivil – og straffeprosess*. Oslo, 1999.

Øydegard, Johan. *Norsk lovkommentar Studentutgave*. CD-rom. Note 2461 til straffeprosessloven § 391. À jour per 06.januar 2006.

Årsberetning 2004 og Årsberetning 2005 fra Gjenopptakelseskommissjonen.

9.2 Elektroniske kilder

Bendvold-Krodemansch, Aimee Iren Margrethe. ”*Overprøving av Gjenopptakelseskommisjonens avgjørelser*”. Spesialoppgave ved det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, H 2005.

Tilgang: <http://wo.uio.no/as/WebObjects/theses.woa/wa/these?WORKID=33209>

Lest: 22.10.2006.

Den Særlige Klageret

Tilgang: <http://www.domstol.dk/page2025.aspx>

Lest: 15.09.2006.

Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker

Tilgang: <http://www.gjenopptakelse.no>

Lest: 15.09.2006 og 20.11.2006.

Sveriges domstolar

Tilgang: <http://www.dom.se>

Lest: 15.09.2006.

The Criminal Cases Review Commission

Tilgang: <http://www.ccrcc.gov.uk>

Lest: 20.09.2006.

The Scottish Criminal Cases Review Commission

Tilgang: <http://www.sccrc.co.uk>

Lest: 22.10.2006.

9.3 Forarbeider

Dok nr.8: 64 (1993-94).

Dok nr.8: 11 (1989-90).

Innstilling om Rettergangsmåten i Straffesaker fra Straffeprosesslovkomiteen. 1969.

Inst. O. Nr. 114 (2000 – 2001) Innstilling fra Justiskomiteen om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (gjenopptakelse).

NOU 1996:15 Lilandsaken

Ot.prp. nr. 35 (1978 – 1979) Om lov om rettergangsmåten i straffesaker (straffesakloven).

Ot.prp. nr. 78 (1992 – 1993) Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (toinstansbehandling, anke og juryordning).

Ot.prp. nr. 70 (2000 – 2001) Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (gjenopptakelse).

Ot.prp. nr. 54 (2005 – 2006) Om lov om endringer i straffeprosesslova m.m. (sakshandsaminga i Kommisjonen for gjenopptaking av straffesaker m.m.)

St.meld. nr. 23 (1991 – 1992) Om bekjempelse av kriminalitet.

9.4 Lover

1814 Kongeriget Norges Grunnlov av 17. mai 1815

1887 Lov av 1. juli 1887 nr. 5 om rettergangsmaaden i straffesager

1902 Lov av 22.mai 1902 nr. 10 almindelig borgerlig straffelov

1915 Lov av 13. august 1915 nr. 5 om domstolene

1915 Lov av 13. august 1915 nr.6 om rettergangsmåten for tvistemål

1967 Lov av 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker

1981 Lov av 22.mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker

1993 Lov av 11.juni 1993 nr. 80 om endringer i straffeprosessloven mv.

1999 Lov av 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett

Vedlegg 1. Den europeiske menneskerettighetskonvensjon

2001 Lov av 15. juni 2001 nr. 63 om endringer i straffeprosessloven mv.

2006 Lov av 30. juni 2006 nr. 53 om endringar i straffeprosesslova m.m.

9.5 Muntlige kilder

Kjærheim, Elisabeth, Seniorrådgiver ved Gjenopptakelseskommissjonen.

9.6 Rettspraksis

Rt. 1964 s. 1426

Rt. 1988 s. 225

Rt. 1992 s. 1683

Rt. 1994 s. 278

Rt. 1994 s. 1149

Rt. 1995 s. 1372

Rt. 1996 s. 1018

Rt. 1997 s. 447

Rt. 2000 s. 1285

Rt. 2000 s. 2142

Rt. 2001 s. 1521

Rt, 2002 s. 860

9.7 Avgjørelser fra Gjenopptakelseskomisjonen

Avgjørelse 10.11.2004

Avgjørelse 12.12.2004 - I

Avgjørelse 15.12.2004 - III

Avgjørelse 16.06.2005 - II.

Avgjørelse 03.11.2005

Avgjørelse 26.01.2006 - I

Avgjørelse 08.05.2006 - I

Avgjørelse 15.06.2006 - I Fritz Moen